

Brožovičová, Klára

Sféry žitého světa žen – příkladové kapitoly zpracování narativních dat genderové povahy

In: Brožovičová, Klára. *Žena v tradiční kultuře : učební materiály*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2013, pp. 19-83

ISBN 978-80-210-6583-3; ISBN 978-80-210-6586-4 (online : Mobipocket)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/128900>

Access Date: 27. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Sféry žitého světa žen – příkladové kapitoly zpracování narativních dat genderové povahy

Následující kapitoly jsou návodem, jak zpracovat terénní materiál, který má genderovou povahu. Studující se mohou inspirovat způsobem členění jednotlivých tematických okruhů, které je ovšem návodné nikoliv striktní. Členění kapitol je dáno podle klíče dle sfér žitého světa – intimní, polo-veřejné a veřejné. Takovéto členění je vhodné zejména z důvodu zpřehlednění materiálu do škál, které jsou navzájem provázány a uspořádaný materiál je možné snáze a přesněji interpretovat. Příkladové kapitoly mají také za úkol ukázat studujícím, jak provázat obecný kontext s konkrétním žitým fenoménem, o kterém respondenti hovořili, a umožnit studujícím rozvíjet schopnost ukotvení interpretace narativních materiálů.

Intimní sféra života v lokální společnosti

Následující text analyzuje ženskou sexualitu v diskurzu tradiční lokální společnosti, tak jak byla chápána v první polovině dvacátého století v lokalitách jihovýchodní Moravy. Text vznikl původně za účelem příspěvku pro konferenci „Svět mužů a žen: Muž a žena ve svědectvích lidových tradic,“⁸ v obměněné podobě je nyní předkládán jako ukázkový text možností analýzy narativních sdělení v etnologii. Důvodem zvolení tohoto textu je jednak velmi zajímavý a dosud málo zbadaný materiál sesbíraný v terénu, který studující obohatí zejména, co se týká rozšíření faktografických znalostí, jednak také omezené množství materiálu, na kterém je možné intimní sféru života předků demonstrovat.

8 Habartová, R.; Holubová, M. (Eds.): Studie Slovákého muzea 13/2011, Svět mužů a žen: Muž a žena ve svědectvích lidových tradic. Uherské Hradiště 2011.

Ženská sexualita v diskurzu tradiční společnosti

Status žen a dívek v lokální společnosti byl určován zejména pojetím plodnosti a snahou společnosti tuto schopnost žen chránit a vytěžovat co nejvyšší možný profit. Nejenom že uzavřená vesnická společnost chránila své příslušnice, ale také je kontrolovala a určovala, jak se mají ženy chovat. Ženská sexuální identita tak nebyla utvářena svévole, ale skrze společenské prostředí, ve kterém žena či dívka žila. Právě společnost lokality určovala, jaké chování je správné a jaké je nutno zavrhnout a potrestat, přičemž ženské sexuální chování mělo určeno poměrně striktní pravidla.

Ženskou sexualitou v následujících řádcích je myšleno sociální pojetí, tedy vymezení sexuality na sexuální identitu člověka. Jde o myšlenkový konstrukt, jehož pomocí člověk sám sebe z hlediska sexuality vnímá nebo je vnímán ve společnosti, jde tedy v podstatě o osvojenou sociální roli.⁹ Tradiční společnost je v článku pojata jako souhrnné pojmenování pro sociální vesnické a maloměstské uspořádání, převážně uzavřené komunity lidí, kteří se navzájem znají. Právě sociální uskupení – vzájemná znalost poměrů – umožňovalo a dodnes umožňuje obyvatelům vesnic uplatňovat sociální dohled nad ostatními členy lokality. Odlišné vzorce chování nebo jakýkoli vnější projev jednotlivce byl hodnocen a dohlížen společenstvím vesnice, v případě, že chování nebylo v souladu s obecně platnými společenskými pravidly, pak následovaly sankce.

Rozšířenou formou společenské sankce byla pomluva, která nátlakem na jednotlivce vynucovala specifické jednání jednotlivce a uplatňovala tak společenský dohled nad všemi členy společenství. Základním předpokladem k fungování těchto mechanismů byla vzájemná obeznámenost jednotlivců nejen o sobě samých, ale také o širších rodinných vztazích a společenském vývoji v minulosti. Možnost společenského dohledu nebyla v lokalitě rozvrstvena rovnoměrně, byla soustředěna zejména k starší generaci lokálního společenství. Pomluva jako prostředek sociální kontroly byla čistě informativním útvarem, který byl rozšířen celospolečensky. Zvláštní roli v tomto informativním systému sehrávaly starší ženy, které se jednak zajímaly o nové události, ale současně mnohdy chopily exekutivní úlohy.

Jednou z oblastí, která spadala pod přísný dohled, bylo sexuální chování obyvatel vesnice, tzn., stávalo se častým námětem klevet. Sexuální chování nebylo z pohledu tradiční společnosti hodnoceno genderově rovně, přestupek na straně ženy byl hodnocen jako fatální, kdežto u mužů sice jako nežádoucí, ale jinak běžný a přirozený jev.

„Když byla holka záletná s ženatýma chlapama, tož vdané ženy tak osm až deset ju zatahly do nějaké chalupy. Roztopily kamna a holú prdelú ju posadily na žhavú plotnu. Ona se nemohla tolika bránit. To sa stalo skutečně u nás.“¹⁰

9 Jandourek, J.: Sociologický slovník. Praha 2007. Heslo sexuální identita, s. 214.

10 Národní ústav lidové kultury. Folkloristický průzkum 196 –63, signatura H4C8, inventární číslo 19208.

Dívka, která čekala dítě, aniž by byla provdána, byla lokální společností stigmatizována. Jednou z nejběžnějších praktik bylo sociální vyloučení při společenských událostech, dívka byla označena jako provdaná začepením nebo ustrižením vlasů. V kostele již nesměla stát mezi svobodnými, ale musela se zařadit mezi vdané ženy.

„Taková byla chudera. Ty zkusily. Už neměla ani kamarádky. Všeci sa jej štítili. Nekerá sa aj dva razí prespala, a jedna štyry razy. Její mama ríkala: Jak sa prespí, hlavu jí odrežem. A prespala sa štyrykrát.“¹¹

Stigmatizace byla přenášena i na nemanželské dítě. Jedním z mírnějších označení bylo, že otec dítěte se utopil v podmáslí. Svobodná matka neměla možnost jít k úvodu, tzn., stigmatizace byla podporována i ze strany církve. V oblasti Moravských Kopic se pak vyskytoval jev tzv. černého úvodu. Dívka, která nebyla oficiálně zúvodněna, se účastnila úvodu jiné ženy jako pomocnice a tímto způsobem byla společensky uznána jako zúvodněná tím, že při rituálu obešla oltář. Byť církev takové praktiky nepodporovala, společensky takové řešení bylo přijatelné. Formou nejtvrďšího trestu bylo odehrávání vínku, které organizovali právě mladíci z vesnice, mnohdy mezi nimi byl i otec očekávaného dítěte. Právě touto formou se mohli mladí muži zaštitit a skrýt svou vlastní vinu a vyhnout se vlastní stigmatizaci. Texty písní, které se při odehrávání vínku zpívaly, jsou obscénní a hrubě ponižující.

„Když sa nekerá v dědině zkurvila, to se jí odehrával vínek. Jeden vzál ráf a svořeň a tlúkl do toho a hlásil, že bude koncert v čísle tom a tom. Kde byli rodiče klidní, tož tam zazpívali enom jednú a už tam nešli. Ale jak sa ozvali, to bývalo zle. Starý PnV, když přišli jeho céři odhrávat vínek, měl takovou dřevěnou kozu, co na ní kújak kosu. Opentlil ju a vyjél na ní z gánku a v ruce měl ze dřeva udělanú kytu. Poděkovál chlapcom: Děkuju vám, že ste si všimli aj chudobné děvčice a tú kytu jim dal. Tam už nešli. Ale jak sa začali bránit, to aj lušně létaly. Jisté rodině už třetí deň zpívali. On šel večer ke starostovi, aby udělal pořádek. On otevřel a povídá, co chceš? Že aby udělal pořádek, že mu chaloni dělajú už třetí noc kravál pod okny. Starosta povídá: Já mám kolem každej kurvy chodit a praščíl dveřama. A chaloni to počúvali a začali tleskat a ešče víc křičat, že je starosta při nich. Ale obyčejně to buntovál takový šohaj, co sám do toho vletěl. To sa dělávalo na odstrašení, aby děvčata držaly na poctivost.“¹²

11 Národní ústav lidové kultury. Folkloristický průzkum 1961–63, signatura H4C8, inventární číslo 19208.

12 Národní ústav lidové kultury. Folkloristický průzkum 1961–63, signatura H4C8, inventární číslo 19208.

Dalším zajímavým fenoménem je způsob, jakým se řešila neplodnost. V případě, že pár nebyl schopný počít potomka, byla vina vždy svalována na ženu, bez ohledu na to, že neplodný mohl být muž. Nebyla důležitá podstata fyziologické neplodnosti, ale spíše důsledky, za které podle všeobecného názoru byla jasně vina na straně ženy. Pozůstatky takového uvažování můžeme v lokálních společnostech na vesnici sledovat ještě v druhé polovině minulého století.

Výše uvedené příklady posuzování nevěry, nemanželského mateřství a neplodnosti odkazují k hodnotovému systému v uvažování vesnické společnosti. Podle ní žena byla nositelkou významné hodnoty, kterou byla plodnost. Hodnota plodnosti, která byla u žen ceněna, nespočívá přímo ve fyziologické schopnosti početí, ale donošení a porodu zdravého dítěte. Kromě schopnosti rození zdravých dětí, dále péče o domácnost a potomky není v pramenech uváděna žádná hodnota, která by ženě dávala status „dobré ženy“. Plodnost jako taková je spekulativní a očekávaná hodnota nesoucí v lokální společnosti i tržní hodnoty. U nevěst bylo těhotenství očekáváno, ovšem nebylo zaručené, že dívka je skutečně plodná. Plodnost nebyla vynutitelná svatební smlouvou, ovšem neplodnost by nebyla vyvážena ani zvýšením věna. Pokud by mladá žena byla neplodná, pro rodinu ze strany ženicha by taková nevěsta znamenala poškození, směna provedená mezi oběma rodinami by pak byla nerovná. Možnost, jak takové situaci předcházet, se ukazuje ve zvyku předmanželského soužití na Moravských Kopanicích.

„Víte všichni, že je v naší farnosti zastaralý zlozvyk. Jakmile totiž snoubenci požádají na farním úřadě o ohlášky, domnívají se, že jsou svoji. Stává se zde tedy dodnes, že si vede z fary buď ženich nevěstu, nebo nevěsta ženicha do chalupy svých rodičů; jak se zde říká, na výminku, a že spolu žijí jako oddaní. Když se v době výminky jeden druhému nelíbí, jde každý z nich, odkud přišel, a za chvíli přijde on s jinou a ona též s jiným o nové ohlášky, jako by se ani nechumelilo. Je dokázáno již mnohými případy, kolik nevěst takovou výminku hořce odpykalo.“¹³

Soužití bez sňatku po dobu výminky dávalo možnost nejenom zkoušky společného soužití páru, ale současně dovolovalo rodině ženicha potvrdit si, zda je nastávající nevěsta plodná. Kněz Josef Hofer ze Starého Hrozenkova dovětkem upozorňuje na fakt, že ani prokázané těhotenství ale rodinu ženicha nenutilo k uzavření oficiálního sňatku s těhotnou dívkou.

Společnost uzavřených vesnických lokalit umožňovala sociální dohled nad jednotlivci i skupinami, což se týká i nejintimnějších oblastí lidského života. Společenství vesnice přesně definovalo, jak má dívka nebo žena s plodností nakládat a způsob chování, který

¹³ Hofer, J.: Kopaničářské povídky, Olomouc 1923, s. 118.

byl vyžadován. Neprovdaná dívka měla až do svatby zůstat pannou a chránit si tento status, naopak provdaná žena měla rodit děti a být věrná svému muži. Pokud tato nepsaná norma nebyla dodržena, pak následovaly společenské sankce. Podle dodržení či porušení pravidel chování byl přidělen ženě společenský status a zařazena do příslušné kategorie. Vesnická společnost rozlišovala výhradně tyto skupiny dospělých žen: 1) **Neprovdaná dívka – panna** – čekatelka na sňatek, byl u ní očekáván potenciál plodnosti, ovšem sexuální život měl počkat až do období svatby, společnost hodnotila kladně. 2) **Počestná provdaná žena** – byla oprávněna sexuálně žít se svým manželem a povinna rodit potomky. V případě, že pár se očekávaných potomků nedočkal, status provdané ženy nebyl zcela naplněn. Mezi spořádané postavení patřil i status 3) **vdovy**, poměrně svobodné postavení, které dávalo na výběr mezi neprovdaným či provdaným stavem, pokud ženu netížila ekonomická situace. První tři statusy splňují očekávání společnosti o sexuálním chování žen, tzn., statusu mohly dosáhnout pouze ženy, které své sexuální chování upravily dle společenských restrikcí.

Následující společenské statusy lokální společnost hodnotila záporně, jsou to dívky tzv. „prespanky“, „staré panny“ a „nevěrné ženy“. Společným rysem v chování těchto žen bylo svévolné nakládání s vlastní sexualitou.

Staropanství bylo odsuzováno na základě nevyužitého potenciálu plodnosti, ženám byla vytýkána neschopnost upotřebit „ryze ženskou hodnotu“ bez ohledu na to, zda příčinou byly špatné ekonomické podmínky rodiny nebo handicap dotyčné ženy. O špatném společenském postavení 4) **starých pannen** mluví Martin Prášek v popisu případu ze Strážnice.

„Jednou k nám došla asi třicetiletá žena menší postavy, pěkně, čistě, po selsku oděná s loktuší na zádech. Měla v ruce tři skrojky chleba a střídavě si z nich ukusovala. Dcera naší hospodyně ji přivítala: Vitaj u nás nevěsto! Ta se pitomě pousmála a řekla: Já su nevěsta, ale bez ženicha. Tobě ženich umřel, pravda, řekla dcera Bětka. M. si povzdechla a řekla: Ba, kdyby mě byl aspoň něco odkázal, ten můj Ludorfek. No a měli ste sa rádi, dali ste si po pusi? Škádčila ji Bětka. Ýha, ná enom to? Řekla M. „Teda aj něco vjecěj?“ ptala se Bětka. M. se zařehkala a povídá „to sa nemosí všecko povídat!“ a už o tom víc nemluvila. Tak jsem poznal úchylnou M. a dozvěděl jsem se, že si z ní tropil žert dlouhý posluha z hotelu Rudolf, ale ten zemřel na souchotiny. M. pochází ze sousední dědiny Radějova, denně přichází do města a živí se žebrotou. Zná ji celé město, jednájí s ní jako s tichým bláznem, dají jí něco potravin, ta to odnese domů rodičům a ti zas dbají, aby byla čistě oblečena.“¹⁴

14 Akademie věd české republiky, Etnologický ústav, Brno, fond C40, autor Martin Prášek.

Žena, která se nestačila provdat, neměla dostatečné věno nebo měla zjevný tělesný či duševní handicap, žila v hospodářství rodičů nebo svých sourozenců. Jako s méněcennými s nimi nezacházela pouze široká vesnická společnost, ale také jejich nejbližší rodina. „Staré panně“ zůstával doživotně post sloužící, k čemuž byly vázány povětšinou těžké práce, kterým se hospodyně vyhýbala. Naděje na dožití se vyššího věku byla u neprovdaných žen výrazně nižší než u žen provdaných. Přesto nebylo „staropenství“ nijak výjimečným jevem. „Obvyklý podíl svobodných žen ve věku 45–50 let byl ve venkovské společnosti kolem deseti procent.“¹⁵ Věk byl zásadním faktorem, který rozhodoval o tom, zda se žena stane neprovdatelnou, pokud pomineme ekonomické otázky. Šoupalova pozůstalost uvádí prvorepublikový příklad z Tvarožné Lhoty: „Dříve ženili se pacholci, když přišli z vojny a poněvadž chodí na vojnu brzo a z vojny za několik měsíců, žení se v 21 a 22 letech. O děvčeti, která dočká se za svobodna 21 let se říká, že je stará dívka. Nejvzácnější jsou u pacholků děvčata ze školy vyšlá.“¹⁶ Ve stejném smyslu vyznívá i přísloví: „O dvaceti rokách je s dívkou jak s vdolkem do pece. Když se do dvaceti nevdá, po dvaceti ledvá.“

5) **Dívka prespanka** porušila společenskou normu tím, že očekávala nemanželské dítě. Kromě mizivé šance na provdání za jiného muže než byl otec očekávaného dítěte, s sebou nesla těhotná dívka ekonomickou přítěž v podobě potomka. Plodnost u takové ženy byla očividně prokázána, ovšem pomyslná směnná hodnota za takovou nevěstu byla velmi nízká, protože oceňované panenství bylo nenávratně pryč stejně jako čest celé rodiny. Obecně bylo vyžadováno, aby deflorace nevěsty při svatební noci byla prokazatelná a byla tak umožněna sociální kontrola panenství nevěsty a cti její rodiny. „Nevěsta, když se bála, tak sa o svatební noci uřezala a tu krev otřela do rubáča, aby bylo vidět, že je poctivá. Když měla po svatbě, nikomu nic neřekla.“¹⁷

Nelibě bylo pohlíženo i na nevěru v manželství, přičemž větší díl viny padal na hlavu

6) **nevěrné ženy**. Za mnohé hovoří následující ukázka:

„Jak Křineckej furt chodí za tú Mařú, to je škramp jeden ošklivej! Já se tej neplechy tuze bojím, to už je to poslední ve stavě, a tož sme včilkej spolem zadobře. Povidali maminka, že dyby tá cúra věděla, co nadělá mezi stavama nsvárů, co bolesti nadělá ženám, snád' by tak za tema chlapama nelezla. A kmotřenka povidali, že by ji kopálem hlavu utrhlí, dyby si něco s kmocháčkem začala.“¹⁸

15 Lenderová, M., Kopičková, B., Burešová J., Maur E. : Žena v českých zemích od středověku do 20. století. Praha 2009, s. 163.

16 Státní okresní archiv Hodonín, Název fondu – Vlastivědný materiál hodonínského okresu. Svazek: Tvarožná Lhota 1924–28.

17 Národní ústav lidové kultury. Folkloristický průzkum 1961–63, signatura H4C8, inventární číslo 19208.

18 Šebestová, A.: Lidské dokumenty a jiné národopisné poznámky. Praha 1947, s. 89.

Nevěrné ženy stejně jako prespanky byly za své chování tvrdě sankcionovány, vesnické společenství se neomezovalo pouze na slovní posměch, ale neváhali sáhnout i k tvrdším praktikám, jako např. slovní i fyzické napadání, příklady jednotlivých praktik jsou uváděny výše. Kromě násilí tělesného bylo oblíbené hanlivé označování jako „coura – cúra“ nebo „kurva“, viz ukázka odehrávání vínků a příklad nevěrné ženy od A. Šebestové. Připomeňme pouze krátce, že v lokálním společenství prakticky neexistovala prostituce jako taková, ve smyslu placené služby. Hanlivé názvy tohoto typu jsou mimo jiné používány i v současné (nejen vesnické) společnosti, slova neztratila na významu ani dopadu, což potvrzuje částečné setrvání společnosti u restrikcí nežádoucího chování žen. Vesnická společnost si přímými restrikcemi ve formě fyzického i psychického násilí vynucovala dodržování stanovených společenských norem, od jednotlivých žen vyžadovala určitý stanovený vzorec chování – tzn. u neprovdaných dívek panenství, u provdaných žen věrnost. Vynucení dodržování tohoto vzorce chování a tvrdé sankce za porušení zajišťovaly lokální společnosti plnou kontrolu nad plodností žen a dívek ve vesnici, tzn. lokálním společenství. Dívka nerozhodovala o svém sexuálním životě na základě vlastního svobodného uvážení, musela vždy respektovat vůli svých rodičů, poručníků, popř. rodiny, kde sloužila. Dohled nad fertilitou v lokalitě byl vykonáván starší generací, tzn., že právě rodiče snoubenců vyjednávali sňatky a podmínky uzavření. Tím, že fertilita v lokalitě byla kontrolována a regulována, byl umožněn obrovský dosah sňatkové politiky, sňatky zohledňovaly sociální postavení, náboženské vyznání, případné příbuzenství atp. Vzhledem k tomu, že lokální společnosti na vesnici byly endogamní, byl dohled na spletitou příbuzenskou síť nutný, aby nedošlo ke sňatku v linii bratranců a sestřenic. O endogamii svědčí i časté hospodské bitky mezi domácími legrúty (mladíci kolem 20 let) a přespolními, dále pak nelibost rodičů vdát dceru do jiné vesnice a rozšířený jev nevázaných záletů přespolních mladíků za děvčaty. Časové a procentuální vymezení přibližuje P. Popelka na příkladu obce Starý Hrozenkov. V letech 1898–1917 bylo v lokalitě cca 8% přespolních sňatků, v rozmezí let 1918–1939 bylo zastoupení přespolních nevěst a ženichů 14%. Po druhé světové válce do sedmdesátých let (1946–1970) vzrostl podíl přespolních sňatků na necelou polovinu,¹⁹ čímž pro toto období již nemůžeme považovat vesnickou lokální společnost za endogamní. Dohled nad fertilitou dále umožňoval strategické udržování majetků zámožnějších rodů a sdružování jednotlivých rodin pokrevně na základě vzájemné sociální blízkosti, stejné konfese, řemesla, politické, etnické příslušnosti aj.

Společnost nebyla jediným původcem regulativ v oblasti plodnosti, významným dílem přispívala i církev. Náboženské učení se podílelo na utváření obecné morálky venkova, nařízení se nevyhýbala ani věcem intimního soužití. Přerušovaná soulož byla ještě

¹⁹ Popelka, P.: Tradiční svatba a sociální dynamika v uzavírání manželství na Uherskobrodsku. Disertační práce. Brno 1980, s. 22.

na začátku 20. století považována za lehčí formu potratu,²⁰ jiné antikoncepční metody byly taktéž tabuizovány, čímž církev přímo nabádala obyvatele venkova k vyšší natalitě. Možnost početí byla snižována v období církevních svátků, kdy církev zakazovala sexuální kontakt manželů. Pokud zohledníme, že půsty a svátky součtem tvořily až jednu třetinu roku, pak se jedná o výrazný regulační prostředek. V průběhu dvacátého století církev postupně ztrácela kontrolu nad sexuálním životem věřících.

Zatímco církev považovala jakoukoliv antikoncepční metodu za hříšnou, pak osvětoví pracovníci a lékaři hovořili ve prospěch omezení vysoké porodnosti. Vdaná žena ještě v první polovině dvacátého století rodila v cyklu dvou a půl roku, což odpovídá součtu doby kojení a následného dalšího těhotenství. První česká promovaná lékařka Anna Bayerová fakt vysoké natality pokládá za chybu slabé vůle žen. Ženu, která po delší sexuální abstinenci přivolí ke styku a otěhotní, je možné zavrhnout, neboť „klesá na úroveň plodné samice vyčerpané rychle po sobě jdoucími porody. Zoufale volá o pomoc a ani ten nejhleduplnější manžel s tím nedokáže nic udělat.“²¹ Přes všechny příkazy, nařízení a společenské normy vyhledávala venkovská společnost příležitosti, kde erotika měla zábavnou funkci. Jedná se zejména o svatební zvyky, které měly za úkol přímo poučit novomanžele o sexuálním soužití a případně sblížit páry nové, zejména z řad družiček a mládenců. Zábava při svatebních obyčejích s sebou nesla celou řadu lascivních proslovů, zejména u zvyku zatahování, házení do koláče – „dává na to, aby ho nechytala v noci za to“,²² ježdění do koláče, přenášení peřin a další. Kromě lascivních slovních projevů docházelo v rámci svatebních zvyků i k lascivnímu násilí. Na Strážnicku pamětníci vzpomínají na zvyk vyplácení mládenců a družic. Ti byli dotazováni, zda v noci spali se svým protějškem. Pokud byla odpověď kladná, byli vyplaceni za zhřešení, pokud záporná, trest je stihnul za to, že je jejich protějšek určitě očekával. Zvyk měl silný erotický podtext, protože dotyční byli přehnuti přes lavici, dívkám se zvedaly sukně a dostala výprask přes holý zadek. Zvyk byl vždy prováděn za účasti širokého publika ve svatebním domě nebo místním hostinci. Zvyk s podobně skrytým erotickým podtextem – převážení peřin byl zaznamenán na Uherskobrodsku:

„Peřiny se přenášely od nevěsty k ženichovi, kde je pak kuchařky – „duchařky“ ženichovi prodávaly. Muži ze ženichovy strany se jim zase snažili peřiny po cestě ukrást, proto je duchnářky měly přivázané k tělu provazem a ubrusy. Běžným jevem bylo, že muži se při kradení peřin dopouštěli lascivního násilí,

20 Lenderová, M., Kopiczková, B., Burešová J., Maur E. : Žena v českých zemích od středověku do 20. století. Praha 2009, s. 237.

21 Bayerová, A.: Žena lékařkou. Lékařská kniha věnovaná péči a zdraví a léčbě nemocí se zvláštním ohledem na ženské a dětské nemoci, pomoc ku porodu a ošetřování dětí. (Dle MUDr. A. Fischerové-Dueckelmannové zpracovala MUDr. Anna Bayerová), Praha 1923.

22 Popelka, P.: Tradiční svatba a sociální dynamika v uzavírání manželství na Uherskobrodsku. Disertační práce. Brno 1980, s. 75.

*ženám vyhrnovali sukně a ohmatávali je na stydkých místech. Chování mužů přitom nebylo nijak odsuzováno, pokládalo se spíše za žert, který je při svatbě běžný.*²³

Podobnou funkci plnily i písně tzn. „ščeglivé“, tzn. písně s erotickým námětem, které byly zpívány v uvolněné atmosféře podnapilé společnosti. Příkladem mohou být texty písní: „*Zaspala, řečuje a kocúr jej medzi nohy tancuje.*“ „*Keď ju išli pokladac, nevedela jak ma dat, či prosto či nakrivo, nerobila jakživo.*“²⁴ Dalším místem, kde bylo možné se v oblasti sexuality poučit nebo seznámit, byly vesnické taneční zábavy. Zajímavým dokladem tohoto faktu jsou ženské spodní kalhoty, které dívky nosily právě „k muzice“ pod sukněmi, aby jim při otočce nebylo vidět zadek. Spodní kalhoty ovšem, byť sahající až po kolena, neměly nikdy vstít mezi nohavicemi klín, aby byl umožněn k rozkroku snadný přístup za jakýmkoliv účelem, který byl potřeba.

Přestože k sexualitě vyjadřovala církev, věda i lokální společnost, kdo v této otázce zarytě mlčel, byly matky dospívajících dcer. Ve studu nebo strachu z předčasného poučení, nedávaly svým dcerám žádné poučení o sexualitě ani o ženské hygieně. Veronika Adámková v diplomové práci „*Tělesná hygiena a kosmetika valašských a hanáckých žen v první polovině 20. století*“ zachytila výpovědi pamětnic o vlastní zkušenosti. Jako typickou můžeme považovat vzpomínku informatorky z Lutoniny (ročník 1912):

*„Ráno jsem jednou přišla do kuchyně – a to už jsem nebyla malá – a uviděla jsem na dlážce krev; vyděšeně jsem se zeptala, „maminko, zase vám z nosu tekla krev? A maminka mě odbyla: Jo, zase.“*²⁵

Úsměvná ale odpovídající době a prostředí je zmínka pamětnice z Lukova (ročník 1913) – „*Nikdo jsme o tom nic nevěděly a nejenom o tom. Já jsem dostala první pusy a myslela jsem, že su v tom.*“²⁶

Poslední doklad o nízké vzdělanosti dospívajících děvčat v oblasti sexuality pochází z korespondence Martina Práška, který působil v oblasti Strážnicka. Ukázka archivního materiálu zachycuje postavení, do kterého se nepoučené dívky dostávaly, prakticky ne vlastní vinou. Na jedné straně stály matky (či pěstounky), které se zdráhaly dívku poučit,

23 Popelka, P.: Tradiční svatba a sociální dynamika v uzavírání manželství na Uherskobrodsku. Disertační práce. Brno 1980, s. 76.

24 Spolok skúsených spevůľ a ľudová hudba Alex: *Dala by ti, dala* (Slovenské ľudové erotické piesne). magnetofónová kazeta, vydaná P & Ā MUSIC, 1996.

25 Štěpánková, D.: *Tělesná hygiena a kosmetika valašských a hanáckých žen v první polovině 20. století. Diplomová práce. Brno 1993*, 143 s.

26 Tamtéž.

na druhé straně pak lokální společnost, která dohlížela a trestala přestupky, o kterých nepoučené děvče ještě nemuselo nutně vědět.

„Když u hostinských přibývalo dětí, vzala si paní na pomoc svou sestru Žofku. Žofka bylo čtrnáctileté děvče, světlolvasá, modrých očí, podlouhlého obličjeje. Byla chůvou synovcům, vypomáhala v hostinci a sestra ji bezohledně využívala. Brzy se naučila po česku a pro milou povahu ji měli všichni v dědině rádi. Bylo jí už sedmnáct let, vyrostla, ale byla slabší postavy. Jednou ji poslala hostinská: Žofko, zaskoč k Sedlárom, aby nám prodali kilo tvarohu. Žofka byla zvyklá na slovo poslechnout, zaběhla k Sedlárom, ale jizba zamčena, jen v zadu v dílně ozýval se šramot. Otevře dveře a tam osmnáctiletý výrostek otesával lušni na vůz. Uviděl děvče, vstal a šel vstříc. Vitaj u nás, koho hledáš? Sů vaša mamička doma? Sestra ňa posílá, jestli byste nám prodali tvarohu. Dnes u nás není nikdo doma, pod'podívám sa do komory. Žofka šla ná předeek a Francek vtáhl ji dovnitř. Žofi, není u nás žádný, pojď, zahrajem si! Žofka se začervenala, ale neměla tolik ráznosti, aby výrostka odbyla a Francek využil příležitosti. Potom ji utěšil: No vidíš, bylo ti zle? Podruhěj dojdí zas.

Když zašel večer mezi chasu, pochválil se, co se mu dneska ušlo. A druzí chasníci dostali laskominy také. V neděli odpoledne zašli si hoši do hospody. Obsluhovala je Žofka. A byl tam i Stáňa, šikovný řemeslník, pěkně s Žofkou promluvil, zažertoval a domluvili se, že večer se sejdou na dvoře pod ořechem. A tam si Žofku naladil, že neodolala a poskytla i Stáňovi požitku, po němž toužil. Ale došel i student Jarka, který Žofku též svedl. Leč za nějaký čas zpozorovala Žofka, že se jí nedostavily měsíčky. V obavě, co bude následovat, svěřila se s tím Stáňovi a Jarkovi. Ti chodili jako opaření, co si počnou, když jich bylo několik.

Švagr hostinské měl sestru, moudrou ženu, která se vyznala i v léčení a dovedla poradit i v mnohé nemoci. Žofka k ní chodívala s dětmi na besedu, té se svěřila s tím, co ji tíží. „A mělas s nekým něco?“ Žofka se přiznala. A moudrá žena jí řekla: „Pravda, v šenku obsluhuješ, tvá sestra ťa vycepovala, že poslechněš bez odporu, ale děvčico, kdyby to byl Stáňa sám, ná ten by ťa nenechal, ale tolik když je jích, kterého by sis držala? V hospodě máte víno, dones si půl litra a trochu škorice a cukru, já ti to zvarím, aby sa ti krév rozprúdila. Kdyby to nepomohlo, mosela bych pomoc jináč. Ale až ti pomozu, měj rozum a nedaj sa víckrát k nečemu takému navěst. Takú hračku enem děvčica odstane.“²⁷

27 Akademie české republiky, Etnologický ústav, Brno, fond C40, autor: Martin Prášek.

Neprovdané dívky byly pod přísným společenským dohledem a nutno podotknout, že jejich společenské postavení nebylo nijak jednoduché. Samotná lokální společnost zastávala sice stanovisko dohledu a kontroly plodnosti v lokalitě, ovšem mimo tuto instituci se jednotlivci velmi rádi bavili i způsobem, který vůči sexualitě nebyl upjatý. Nízká poučenost v oblasti sexuálního soužití a nepřímé nabádání ve formě zábav a zvyků, pak stojí v opozici k oficiálnímu morálnímu kodexu. Dalším paradoxem je, že vesnická společnost podporovala předsvatební sexuální zkušenosti u chlapců, kdežto dívky byly za takové chování sankciovány. V lokální společnosti, která byla endogamní a věková kohorta měla maximálně několik desítek jednotlivců, pak nebylo možné, aby chlapci získali sexuální zkušenosti bez účasti druhého pohlaví. Praktické chování mládeže na vesnici popisuje A. Václavík v Luhačovském zálesí: „Praví sa, že dneska néni, ani jednoho, ani jednéj, kteří by byli poctiví. Nezůstal-li dříve poměr bez následků, považovalo se to za hanbu.“ Dnes chodí několik mladíků, často při vzájemném dorozumění, za jednou dívkou, aniž se na jedné neb druhé straně projevuje nějak stud. „Prf si tak roby neuměly pomáhat jak fčil, a vlastní mamy ích f tom ešče potporujú.“²⁸

Nevázané sexuální chování bylo sice zavrhováno, ovšem zvyšovalo šanci dotyčné dívky na dobré nebo alespoň jisté provdání, což potvrzuje přísloví ze Strážnicka – „*kteřá dá, tá sa vdá*“. Jediným slušným statusem, který dívka mohla získat, aniž by následovalo nactiutrhaní, byl status provdané ženy. O tom, jak důležité bylo získat takové postavení, svědčí i text následující písně:

*Ej, ty svatý Antonínku, daj ně muža v tú hodinku
Nech pije, nech bije, nech enom je!
Daj ně Juru, lebo Jana, abych neléhala sama!
Jak ně ho nedáš, na druhý rok,
Na mú dušu, zase ně tu máš!*²⁹

Žádostivost venkovských dívek a žen dokládá často praktikovaná milostná magie, ať už ve formě zaříkání nebo milostných nápojů a pokrmů.³⁰ Při započetí sexuálního života před sňatkem se sice dívka vystavovala riziku, že místo svatby se dočká nemanželského potomka, ovšem při přílišném váhání by pak mohla přejít do staropanenského stavu, který se v mnohém se statusem prespanky vyrovnal. Tento fenomén se šířil společně s rozvíjením všeobecného povědomí o antikoncepčních metodách, tzn. předmanželský styk se stal postupně méně rizikovým. Nejednalo se o antikoncepci ve smyslu předcházení nechtěného těhotenství, ale o řešení situace prostřednictvím uměle vyvolávaného

28 A. Václavík: Luhačovské zálesí. Luhačovice 1930, s. 235.

29 Niederle, L.; Chotek, K.: Moravské Slovensko 2. Praha 1922, s. 741.

30 Viz. Navrátilová, A.: Magické praktiky lásky v kontextu lidové víry. In: Folia ethnographica 43, 2009, s. 3–19.

potratu. Mezi běžné metody patřilo nošení těžkých břemen, skákání z výšky, tlačení na břicho, koupel v horké vodě, odvary z bylin nebo nadměrné pití svařeného vína nebo kořalky. Zaznamenány byly i případy, kdy umělé přerušení těhotenství prováděla ilegálně porodní bába. V případě, že se provalil pokus o předčasné ukončení těhotenství, byla potrestána nejen vykonavatelka zákroku, ale současně i její klientka.

Tradiční společnost od žen vyžadovala striktní morálku a dodržení nařízeného vzorce chování, tzn. cudnost u svobodných dívek a věrnost u vdaných žen. Pouze při dodržení takového chování bylo možné, aby nad fertilitou měla lokální společnost kontrolu. Jakékoli osobní tužby nebo pokusy o samostatné rozhodování ženy, byly demonstrativně trestány. Z tohoto důvodu zastávaly ženy – prespanky, nevěrnice nebo neprovdané ženy špatný sociální status. Společensky vyvíjený tlak na dívky, aby za každou cenu vstoupily do manželství, byl natolik silný, že paradoxně vedl k porušování oficiálních nařízení v praxi. Jednalo se zejména o fenomény sexuálního soužití páru před sňatkem, magii lásky, přerušování těhotenství atp. Vesnická lokální společnost tedy vedla dvojí morálku, oficiální, prostřednictvím níž utvářela identitu „čisté“ dívky nebo ženy, a praktickou, kde podporovala řešení reálných potíží žen a společenskou nutnost u děvčat uzavřít sňatek. Oficiální ženská role se tedy neshodovala s reálnými podmínkami, což ženy stavělo do nelehké situace, kdy sebemenší zavdání příčiny mohlo vést v uzavřené společnosti ke zpřísněnému dohledu a následnému poškození jednotlivce i rodiny. Vzhledem k tomu, že dohled nad fertilitou v lokální společnosti byl strategickým bodem udržení kontroly nad jednotlivci i celkem, role žen, které byly podle tradiční společnosti nositelky plodnosti, se měnila jen velmi pozvolna a dodnes některé tradiční hodnoty ve společnosti přezívají.

Polo-veřejná sféra v lokální společnosti

Polo-veřejnou sférou je rozuměna oblast žitého světa žen, která nepodléhala přímo dohledu lokálního společenství, některé věci měly ryze soukromý charakter, ovšem obecně tato sféra společenstvím dohlížena byla. V rámci polo-veřejné sféry se budeme zabývat zejména výchovou dívek v lokalitě a následně rodinným soužitím tak, jak na něj vzpomínají respondentky. V rámci následujících dvou kapitol se studující seznámí s faktografickými údaji vztahujícími se k výzkumu lokalit v oblasti Strážnicka, které lze ale zobecnit v mnohých rysech jako platnou pro všechny vesnice na Moravě v první polovině 20. století. Dále pak kapitoly mají sloužit jako návod pro zpracování narativního materiálu týkajícího se polo-veřejné sféry lidského života.

Dětství a výchova

Prameny archívni povahy, které vypovídají o dětství a výchově v oblasti Strážnicka, nejsou jednotné. Čerpat je možné zejména z vlastivědného průzkumu, materiál byl sebrán prostřednictvím škol v letech 1924–1928. Právě původ a fakt, že původci výpovědí byli kantoři místních škol, má pak za následek různost a charakter odpovědí. Učitel ve Strážnici odpovídal veskrze kladně: „*V rodinách selských jsou doposud děti vychovávány v duchu katolickém. Doposud v četných rodinách vykonává se společná modlitba v poledne a večer. V době postní v pátek a neděli, modlí se rodina společně růženec. V neděli dopoledne snaží se celá rodina zúčastniti služeb Božích a to hospodyně „ranní» mše svaté a hospodář s dětmi „hrubě». Odpoledne všichni jdou na požehnání.*“³¹ Naopak v sousedním Petrově pak byla výpověď naprosto odlišná a moralizující. „*Výchově dětí věnují zdejší občané dosti málo pozornosti. Nemají k tomu patřičného času. Hlavně bitím a nadávkami chtějí dětem vštípniti dobré vlastnosti. Děti vyrůstají mezi dospělými a tito před nimi niče-ho netají, užívajíce často hrubých výrazů, které si pak děti osvojí. Dobrou stránkou jejich výchovy je, že děti zaměstnávají lehčími pracemi, takže tyto poněmáhlu zvykají těžkému rolnickému životu.*“³²

Výpovědi obou kantorů nemusí být nutně v rozporu, obec Petrov byla součástí strážnické farnosti a společnost v této oblasti byla silně věřící, z čehož lze usuzovat, že i v této obci byla výchova katolicky zaměřena. Tvrdší založení a neřesti se pak na další generaci přenášely společně s nelehkými životními podmínkami. Z výpovědí respondentek, které se narodily v mezidobí od dvacátých let dvacátého století až po dobu průběhu druhé světové války, vyplývá podobné svědectví jako z archívních pramenů o velmi brzkém zapojení dětí do domácích a polních prací. „*No, poklízaly sme krávy, házaly hnúj, šecker, ba. Ano, no, nasypali sme slépkám obilí, maminka říkali, aby sme to nepřehnali, sléпка si měla najít, hledala, hrabala. Slécky sme měly také srub, večer tam vlezly, to sa nezavíralo.*“³³ Podíl prací, které měly děti za úkol vykonávat, se lišil dle jejich věku a genderu. Zásadně ale záleželo na potřebách rodiny a momentální situaci. Pokud byla rodina úplná, pak na dospívající a děti nezbývalo výrazně mnoho práce, rodiče brali ohled zvláště na dívky. Pokud však rodina byla neúplná nebo jeden z rodičů byl nevlastní, pak nastávala pro odrostlé a již práceschopné děti velmi nepříznivá situace. Takovým příběhem je život pamětnice Anděly S. ze Strážnice, která své dětství strávila v osadě Mlýnky³⁴ na slovensko-moravské hranici. V době druhé světové války prošla Andělina rodina nelehkým

31 SOKA Hodonín, Název fondu – Vlastivědný materiál hodonínského okresu. Svazek: 31, Strážnice, 1924–1928.

32 SOKA Hodonín, Název fondu – Vlastivědný materiál hodonínského okresu – Šoupalová pozůstalost. Svazek: 24, Petrov.

33 Ze vzpomínek respondentky Heleny H. z Radějova, ročník 1924.

34 V době druhé světové války osadu obývalo pouze jedenáct rodin, vzdálenost od Strážnice je přibližně deset kilometrů. Nejbližší obcí je Radějov, osada se nachází v horách na přírodní hranici se Slovenskem.

obdobím, poté co byl její otec odsouzen a popraven za údajné převaděčství. Dospívající děvče tak převzalo v rodině roli dospělého.

„Já sem byla od tych deseti roků jakdyž dospělý člověk doma na prácu, do Sodoměřic do mlýna nasypala mně ječmeňa dva kýble nebo kolik na záda a běž do Sodoměřic to zešrotovat, a toš sem šla. Ten Povolný on měl ze Mlýnka manželku a dyž došli mlýnkaře, nechal šecy čekat a mlýnkaře měli volno. Už sme teda došli a to křičál, že uvař jim kafé, došli mlýnkaře, tak jsme se tam měli, bylo tam těžko. Aj poklízat aj séct, aj sme orali na Žabném.“³⁵

Podobně bezohledná situace, co se práce týká, nastávala, pokud v rodině byli sice dva dospělí rodiči, ale jeden z nich byl nevlastní, což nebylo nijak výjimečné. Helena H. z Radějova vzpomíná na rodinu, která žila v místě, kde vyrůstala, a poměry v ní dobře znala díky vlastnímu příbuzenství. V domácnosti žilo již pět dětí z předchozího manželství ovdovělého hospodáře, dále pak nová mladá manželka a služebná. Přestože hospodářství mělo dospělé pracovní síly dostatek, dorůstající děti byly naplno zapojovány do všech činností, aniž by měly prostor pro hraní nebo vlastní zábavu.

„To víš, on Jožka neodmlúval, byli to macecha, dali sa na nich, na malé děcka, tož malé, už jedni byli školáci, víš, ale dělat mosely už co děcka, mosely sekat dřevo do otépek, víš, a to bylo načítané, kolik mosí každý deň tych otépek udělat. A oni také sa hrály a já, už navečer a oni neměli nasekané to dřevo a tam u tych Ťuláků to bylo přes jedno, ty měli nasekaných tych otépek, tož oni předělávaly přes ty ploty ty otéčky. Enomže to oni poznali, to bylo čerstvé a to bylo staré, tož ale byly do počtu. Takže dělat mosely už co děcka, děvčata v kuchyni, dělat, uklízet a ty děvčata opatrovat.“³⁶

V mužské práci byl zapojován i syn z předchozího manželství, bez ohledu na jeho věk nebo fyzický vzrůst, na který respondentka poukazovala slovy, „já sem ani nestačil narůst a už sem mosel dělat.“ Hlavním aktérem vzpomínky je sice chlapec, ale ukázka je důležitá spíše z důvodu, že ukazuje vztah nevlastní matky k dětem z předešlého manželství svého manžela a rozdíl ve výchově vlastních a vyvdaných dětí.

„On moc neřekl, ale jednu řekl, že byl v horách a celý deň přeprchalo a on celý deň s tyma koňama, víš, a už byly koně mokré aj on, a už bylo odpoledňa, navečer, tak jel dom. Říká, dojedu dom a šeci spali, víš, bylo po děšti, já

35 Ze vzpomínek respondentky Anděly S. ze Strážnice, ročník 1932.

36 Ze vzpomínek respondentky Heleny H. z Radějova, ročník 1924.

potichu, koňom sem hodil, říká, také sem byl promoklý, vyzul boty, fukl sem pod deku. Tak ně bylo dobře a naráz cosi křáp, tá tetička sa vzbudili, to byli mamička nevlastní, ten řetaz hamovnik³⁷ šlahly k posteli, říká, tož to budeme enom spávat?! Říká, teprv sem si lehl, neměl to lehké, ale bylo navařené a tak, po peněžoch sa neptal, kam jich dali.³⁸

Rodiny bojovaly s těžkými životními podmínkami nejenom sociálními a ekonomickými, ale také přírodními, jak vzpomíná vypravěčka Anděla S. ze Strážnice. Protože do osady nevedlo žádné jiné spojení než cesta, bylo tedy nutné, aby někdo došel do vesnice Radějov, aby bylo možné zavolat lékaře. I pro účely zpravodaje byly tedy děti povolány, byť lesní terén v období světové války v pohraničí ani nevyzpytatelné horské počasí nebyly bezpečné pro dospělého, natož dítě.

„Na Martina Janoš byl velice nachladěný. Dyž tatinka vzali, toš Janoš měl rok a půl, Majka tři a já osm. No osm, ve dvaatřicátém ho popravili, toš mně bylo deset, on byl ten Janoš na Martina, už enom pěstičky stískál, pěnu u puse. A utěkaj do Raďova, ať tetička volá doktora. Toš v teniskách, sněhu po kolena a utěkaj s lampášem, lampáš v ruce. Bylo devět hodin večer. Já bych to děcko tam nepustila, ale já nevím, toš neměl kdo, tak sem musela jít já. A tak sem tam čekala na Kosečka a šli sme do Mlýnka. A utěkaly roky a Lojzina, víš kerá, šly sme z práce a víš, jak bývaly u dveří škrabáky na boty, toš to tam v tém domově bylo, toš se jí smýkla noha a kolenem na to a začala jí z toho čvíchát krév, toš pod, půjdem k doktorovi, a toš jí to zešíl, a ať to koleno nezohýbá. A já mu říkám nemože, ona musí eště do Mlýnka podójit krávu, tam bývali eště tetka ze strýcem, tam měli krávu a ona ju jezdila ob jeden deň dójit. A on mě říká, ten Koseček, že to eště existuje ty Mlýnky, a já mu říkám, že já ano. Že já sem tam za Německa šel k nemocnému dítěti a že mě védl takový komár, hopsalo to přede mnú s lucernú. (dojatý smích) Já mu říkám, pane doktore, to sem byla já! A on jak stál, tak si sedl, to snád' není možné.³⁹

Anděla na své dětství vzpomíná jako na těžké období, rodinné neštěstí je spojeno s utrpením života v odlehle oblasti, kde rodina bojovala s obtížnými povětrnostními podmínkami a vzdáleností od ostatní civilizace. Vzpomíná na sebemenší pomoc, která jí byla poskytnuta, se znatelnou vděčností, protože mohla znamenat záchranu majetku a pro dospívající děvče úlevu při vykonávání jeho povinností.

37 Jedná se o řetěz na brzdění, uvázalo se s ním kolo u vozu a toto kolo brzdilo.

38 Ze vzpomínek respondentky Heleny H. z Radějova, ročník 1924.

39 Ze vzpomínek respondentky Anděly S. ze Strážnice, ročník 1932.

„Hnala sem ze Mlýnka patnáct husí, konvu s vodú a kastról na pití a husy, jako sme šly pěšky, a jak sa ide na Výskok, tak si chtěly odpočinút, tož sem tam zastavila, šla s něma a to bílé, jak sa tomu říká, babí léto. Dvacátého osmého října sme se sem stěhovali, u teho Výskoka tetka Šebestka z Nověj ulice měla klásky na vozi a seděly tam ale štyry tetky, co je vězly. To sme pochyтали husy, každá měla v klíně husy, a tak sme dojely dom.“⁴⁰

Pokud rodina postrádala pracovní sílu, nebrala ohled ani na gender dětí, jak je patrné z výpovědi Anděly S. ze Strážnice. Podobné vzpomínky má také respondentka Růžena Ž. ze Strážnice, která vyrůstala ve Vnorovech: *„My sme byli ty normální, ale oni byli na poště, tak sa o to starali mamička a děcka, jak sme dospívaly, tak už sme moseli dělat... Došlo sa ze škole a pást krávy, a tyto husy, při zemědělství sme dělali.“⁴¹* Anděla S. dokonce se svým bratrem jako dorůstající děti měly za úkol zorat pole, což můžeme považovat za jednu z nejtěžších prací.

„S Janošem sme orali a v té hájence a tam byly dva duby rústlé a seděl tam člověk. A my sme to oborávali, už sme to měli šecko pěkně oborané a on došel, to byl páter Mikulka, a došel a říká, tož vás pozoruju a vy ste ani jednu ty koně neušvihly, aby šly pěkně nebo to, vy ste jak děcka, ste proti dospělým, a tak sme to pěkně poorali.“⁴²

Vztah rodičů k vlastním i nevlastním dětem

Vztahy mezi rodiči a dětmi jsou individuální, jak ukazují následující úryvky výpovědí respondentek, a toto pravidlo platilo stejně jako dnes i v první polovině dvacátého století, kdy pamětnice vyrůstaly. Vzorek je ovlivněn odlišnými demografickými ukazateli, významná část respondentek odkazuje na fakt, že rodina, ve které strávily dětství, nebyla úplná. Nejčastějším důvodem bylo úmrtí jednoho z rodičů, např. otce v nepříznivých okolnostech druhé světové války, nebo matky, které umíraly na následky porodů a nejrozličnějších chorob, které napadaly porody vysílené ženské tělo. Dalším častým důvodem bylo opuštění rodiny otcem, který odjel splácet dluhy do Spojených států amerických, nebo do Jižní Ameriky, děti mnohdy po návratu svého otce již nepoznávaly.

Úcta k rodičům, ať v úplné nebo neúplné rodině, se odvíjela podle genderu rodičů, dle výpovědi Heleny H. z Radějova měla ona se svými sestrami ke své mamince velmi hezký vztah a současně jí i tykala, což bylo v prostředí vesnice velmi neobvyklé a pokrokové:

40 Ze vzpomínek respondentky Anděly S. ze Strážnice, ročník 1932.

41 Ze vzpomínek respondentky Růženy Ž. ze Strážnice, ročník 1931.

42 Ze vzpomínek respondentky Anděly S. ze Strážnice, ročník 1932.

*„Mamince sme tykali a tatinkovi vykali. Teho sme sa báli. Za nás sa vyka-
lo, moc vykalo rodičom. Někdo to říkal zas, že rodiče sú najväčší kamarádi,
tym sa má tykat. A maminka si to nechaly, neřekli né, děvčiska, vykajte ně...
Maminko, sme říkali. U tych my sme chodili k tym stařečkom, tam sa to tak
říkalo, maminka, tatinek. V Radějově sa moc vykládalo, ale my sme vykláda-
li, museli sme tak...“⁴³*

Je zajímavým momentem, když Helena H. vypráví o svých rodičích s náležitou úctou, a současně zmiňuje, že jako děvčata chodila nakupovat pro svého otce cigarety do trafiky. V minulosti běžná praktika, kdy děti svým rodičům posloužily jako nákupčí, by se v dnešní době nesetkala s kladným ohlasem, ani by prakticky nebylo možné, aby si dospělý poslal své děti koupit balíček kuřiva. *„Ano, sme šli kúpit, vedle Hlupíků, tam ten domek, tam byla tá trafika. Tam sa vběhlo, tam byly vzadu dveře, tam vešli, napočítali deset Zhorek. To nebylo v krabičkách? Enom tak to napočítali v takých veľkých krabičkách. Ano Káčéré, ale tak měli z toho nějakú korunu.“⁴⁴*

Vztahy v rodině se neprojevovaly pouze chováním, ale také dispozičním uspořádáním domácnosti, která bývala poměrně skromná. Rodina obývala jednu až dvě místnosti, přičemž dospělí a nejmladší děti zabíraly jednu místnost sloužící jako ložnice a v kuchyni spávala dorůstající mládež a dospělé děti. Soužití rodičů se svými dospívajícími a dospělými dětmi mohlo být náročné a domácnost se mohla stát pro dospělé poněkud těsná. Řešením takové situace mohlo být opuštění rodičovské domácnosti, například provdání se, jak vylíčila Helena H. z Radějova odchod své sestry. *„A my sme měli kuchyň, tam spávali rodiče, a v té světnici sme spávaly my, děvčiska. Tam byla také postýlka v kuchyni a my sme spávaly potom tam, Anděla sa potom brzo vdávala.“⁴⁵* Ještě horší situace byla v rodinách, kde jeden z rodičů byl nevlastní, nebo v domácnosti vyrůstaly děti ze dvou manželství. Starší děti z prvního manželství byly konfrontovány s tvrdšími podmínkami, které je postupně donutily se osamostatnit. *„Tá tetička Gazdova, co byla táto Helena, tam sa daly na děcka, pět dětí bylo, vdovec byly a ty děcka musely dobře dělat, jak tá Anča, Filka, potom ona byla taková, šla slúžit do Prahy. Tá Maryša sa skoro vdala, neměla dvacet, osmnáct, devatenáct.“⁴⁶* Zbylé děti a nácitělí, kteří domácnost ještě neopustili, pak mezi sebou drželi určitou solidaritu, aby tak ztížené podmínky zmírnili:

„No a tá Anča tam byla dlúho se švagrem Jožkú a on šel jako klučisko večer za chlapama a tá Anča jak děvčisko dójila ty krávy a oni nevěděli kolik, tá ma-

43 Ze vzpomínek respondentky Heleny H. z Radějova, ročník 1924.

44 Ze vzpomínek respondentky Heleny H. z Radějova, ročník 1924.

45 Ze vzpomínek respondentky Heleny H. z Radějova, ročník 1924.

46 Ze vzpomínek respondentky Heleny H. z Radějova, ročník 1924.

cocha, kolik sa nadójilo. A ona vzala litrový hrnek nebo taký hrnek ten větší, uléla toho mléka a krajíc chleba a oni měli jeden bok a na druhém boku přes návratí byly dvě světnice a tam spávaly ty děcka. A ona vždycky večer krajíc chleba veliký ukrójila a toho mléka a ten Jožka dyž přišel v noci z té lundačky, o půl noci, to víš, měl chuť, tož to mléko a krajíc chleba zbodl. A to nesměli oni věděť, protože oni byli, třeba by záviděli, to víš.⁴⁷

Nelehké dětství zažila i respondentka Božena S. ze Strážnice, která vyrůstala v sousední obci Vnorovy. Její úsudek na situaci osiřeného dítěte diametrálně se odlišuje od vyprávění Heleny H., která vypráví příběh z rodiny zprostředkovaně, sama takovou situací neprošla, podmínky jako dítě měla možnost pozorovat a srovnávat. Z vyprávění Bože S. je patrné, že jako děvčátko, které ztratilo matku, neztratila zázemí v rodině. Shoduje se s Helenou H. ve faktu, že vztah s nevlastní matkou nebyl jednoduchý a že děti z předchozího manželství byly zneužívány jako plnohodnotná pracovní síla v domácnosti i hospodářství.

„Dyž maminka umřela, kolik mělas? Tři a půl roku, no. A dyž sa oženil, tož sem měla deset. No a dyž sa k nám dostala, tož sem si pošřala od stařenky, ona neuměla šit, ani vařit (macecha), od stařenky sem si pošřala šicí strój, ten na to šlapání, Singrofkka, nevlastní matce sem šila povlečení. A ve škole učitelka Dostálůva nás učila vyšívat dírky. Aj dírky sem udělala, to sem měla deset, nanejvýš půl jedenáctého roka. Celý život, ale od mala. Dyž sem chtěla jít do kina, tož tetičce Sedlákovej, oni měli takový veliký obyvvák, tam sadili papriky a takové a oni měli, jak toto máme, ty nohy od stola, to byla hostovská mlsnost, tak tetička mně daly kýbl a hadru a já sem umývala ty nohy šecky a dala mně dvě koruny a mohla sem jít do kina. Zadarmo mně nikdo v životě nikdo nic nedal, akorát sem dostala erteple a podmásřlé, to sem měla zase u té tetičky Sedlákové večeru. Potulovala sem sa po stařence, po tetičce Sedlákové. A chleba, doma sem nikdy nedostala, když byla maminka, nevím, ale potom už... U stařenky to ešře byla maminčiné kamarádky maminka, tak tam sa krajíc chleba a perůtků nám požmolily ten chleba, no ten byl dobrý.“

Přestože přiznává, že „nic nedostala zadarmo,“ našla zázemí u svých příbuzných a přátel své vlastní matky, na což klade důraz. Důležité je, že Božena S. si tyto schopnosti své babičky – „stařenky“ udržet rodinu a děti při sobě bez vytváření rozporů v rodině, cení natolik, že se o podobnou atmosféru snaží i ve své široké rodině a úsilí reflektuje.

⁴⁷ Ze vzpomínek respondentky Heleny H. z Radějova, ročník 1924.

„*Stařenka nedělali nikdy rozdílu, neměli moc, ale dycky, dycky, aj to tetičky šecky říkali. Že měli šeci pěkný vztah. Možná aj proto máme s tyma děčkama, možu říct, někdo řekne, to bych nedělala, já su ráda, dokád' žiju, že sú děcka, vnúčata při sobě.*“⁴⁸

Domáci vyučování

Helena H. z Radějova pochází z rodiny, kde vyrůstala se svými dvěma sestrami, Anđelou (jen o rok starší než Helena) a Františkou, která byla od svých sester výrazně mladší. Všechny tři se naučily od své matky základy šití a zhotovování základních oděvních součástek. Zajímavá je pohnutá historie šicího stroje, který paní domu získala v dražbě, když se rozprodával zabavený majetek jiné zadlužené rodiny.

„*A jako stařecci Harašté tak né, ale maminka šijali, sukně a takové si na sebe ušili. To jako šeko nešili jako, maminka si ušili jako, to bylo rovné. To my sme sa už při nich tak jako naučily. To sa dycky zhodil ten řemeň a to bylo to šlapadlo a my sme si k temu sedly, sme sa tak hrály, šlapaly. Ale Fanka na něm eště šila.*“⁴⁹

V případě, že děvče vyrůstalo bez vlastní matky, je zajímavé, že znalost vedení domácnosti se předávala mezi členkami rodiny, které byly pokrevní příbuzné. „*Učila sem sa vařit od stařenky a od sestry, mně maminka umřela, tak od stařenky. Stařenka vařivala, co vařivala, když vařila hus krmenů, tak to obraly to masné a udělaly oškvarky a oškvarky sme měli s játrama v sobotu a křídla a v nedělu sme měli to maso v polévce, to sme měli s křenem.*“⁵⁰ Domáci vyučování bylo praktickým zapojením dívky do činností, které se v domácnosti pravidelně opakovaly a hospodyně se tak otvírala možnost, jak si vychovat nástupkyni nebo alespoň příležitostný záskok. Tato strategie je zjevná z vyprávění Boženy S. ze Strážnice, která popisuje, jak se naučila vařit u tetičky a později své znalosti uplatnila při vaření pro dělníky na stavbě své sestry.

„*Když sa náš tata ženil, mně bylo deset rokú, tak už sem uměla kynuté buchy dělat. Protože moja tetička byli sedláci, moja né, jako Mařina, sestřina, ale tetička byli sedláci a tam se pékávalo pondělí, středa, pátek, když jim tam chodili lidé dělat, tož to byly vdolky nebo neco a moja sestra, když potom stavijala domek, to sem normálně zadělala, já sem zadělávala normálně na buchy.*“⁵¹

48 Ze vzpomínek respondentky Bože S. ze Strážnice, ročník 1939.

49 Ze vzpomínek respondentky Heleny H. z Radějova, ročník 1924.

50 Ze vzpomínek respondentky Bože S. ze Strážnice, ročník 1939.

51 Ze vzpomínek respondentky Bože S. ze Strážnice, ročník 1939.

Z ukázky je patrné, jak děvčata od útlého dětství musela vypomáhat v kuchyni. Pro úplnost je nutno dodat, že velmi záleželo i na individuálním talentu, zda dívka byla ochotná a schopná se vaření a pečení věnovat, jak tomu bylo v případě Boženy S., která se později stala tzv. „svajbovú kuchařkú“ a připravila cukroví podle jejích slov až na tři sta svateb.

Kromě základních domácích prací byla nejstarší děvčata považována za chůvy svých mladších sourozenců a přebírala tak zodpovědnost za ně místo jejich matky. Aby byla dostatečně vytižena, dostávala děvčata každodenní úkoly, jak ukazuje Anděla S. ze Strážnice:

„Já dyž sem chodila do téj škoie, už čekali, Janoša na záda, Majku za ruku, kozu na štranku a běž. Marja panno, to byl život. Tomu sa říkalo Poledniska, bylo slyšet z Kuželového zvonit poledně, deset kilometrů to od tama bylo, dvanáct roků mně bylo, dyž sem tam šla hrabat, dostala sem vidle, hrabě, konvu na vodu, konvičku si naber v potoku vody a tož dvanáctileté děcko sem šla hrabat sama lúky. Já sem měla tvrdé děctví.“⁵²

Strava dětí a mládeže

Výrazným rysem dětství první poloviny dvacátého století byl nedostatek jídla, hladovění dětí a snaha opatřit si vedlejší zdroj potravy. Ve výpovědích respondentek se často vyskytují přímé zmínky nebo alespoň útržkovité odkazy na zhoršené stravovací podmínky dětí. V následujícím odkazu respondentka Helena H. z Radějova parafrázuje vzpomínku svého zesnulého manžela, který dětství prožil taktéž v Radějově. Na faktu, že rodina své děti nevyživovala adekvátním způsobem, se podílela zadluženost rodiny a současně chybějící otec, které dluh splácel ve Spojených státech amerických.

„A vidíš, indy tá červená řepa, to dědeček vzpomínal, jak stařeček odjeli do Ameriky, tak oni bývali u tych Světlíků, to je tam jak tá pani pošmistrova a oni tam bývali nazadu a oni této červené řepy škopek měli a oni to měli naložené a oni to měli pod šopů. Že on jim na to chodil, že šak oni jako říkali, že večer oni šli, plný talěř vrchovatý, uvařili to a taký salát z toho měli, šak oni říkali, že dones si talěrek, já ti dám, říkali ten strýc. A to víš, nebylo co jest, a že on sa toho tak najedl, a potom zvracal a oni mysleli, že má chrlení krve.“⁵³

Dalším doplňkovým zdrojem obživy pro děti v Mlýnkách byla příroda, která poskytovala drobné zvířectvo jako koroptve, bažanty anebo hlodavce. Jak je zřejmé

⁵² Ze vzpomínek respondentky Anděly S. ze Strážnice, ročník 1932.

⁵³ Ze vzpomínek respondentky Heleny H. z Radějova, ročník 1924.

ze vzpomínek Anděly S. ze Strážnice, podobným obědem nepohrdli ani dospělí. Anděla otevřeně přiznává, že k lovu děti byly povzbuzovány dospělými, ale za oběť takovýchto her pak padla i drůbež sousedů.

„A dyž tam ty bažanty, nebo co se dalo chytit, tak to oškubali a vykuchali a zamotali do hlíny, do nejakej trávy podbělovej a oplcali to blatem, udělali z toho takovou a do ohňa, do uhlé to dali a šli orat. A až měli poorané šeko, to už bylo vychládlé, klepli s tým a to sa rozlúplo a měli večeru. A tož nás tak naváděli, jak sme šli, tak sme chytali, ryby sme si tak pékli a kuřata také, tak už to bylo kuřata šikovné, tak sme to vykuchali a dali péct. A tetka ráno šli a říká, tato, zase nám kaňa ukradla kuřata, enom péří létalo po potoku. Tož sme šli, strýc potvory jedny, tož to péří palte, protože už to poznala. A kluci Šárníkovi, ty pékli aj ježky, protože jeden rok bylo moc ježků, taky tak v blátě.“⁵⁴

Celkem běžným pokrmem byli vaření raci, pokud rodina bydlela poblíž vodního toku. Dnes nedostupné jídlo posloužilo jako doplněk stravy, spíše jako snídaně nebo svačina, než hlavní denní jídlo. V tomto úryvku, opět z výpovědi Anděly S. ze Strážnice, je potřeba si všimnout, že o stravu a přípravu se postaral otec. *„A přes léto ten potok, co sme tam napajali, vyschl. A tatinek, honem pod, kýble a udělal ně takú míru, paličku a raky, ty veliké, se pochytili, a ty drobné sa nésli na druhý potok, co teče z měsíčního a toto sa hodilo do horké vody a to zčervenalo jak mrkva hned a to bylo snídaní. To bylo dobré.“⁵⁵* Poslední úryvek je zařazen z důvodu, že je patrné, jak byla děvčata zapojována do přípravy stravy pro celou rodinu. Současně se zde objevuje důležitý fakt, a to že děvče bylo nenápadným dozorcem obecných hygienických poměrů a vysledovalo, na co její matka neměla čas dohlédnout. Úkolem dívky, mladší dvanácti let,⁵⁶ bylo donášení chleba z vesnice Radějov, což je závažnější informace, pokud bereme v potaz, že do osady vedou pouze luční a lesní cesty a své dětství prožívala v období druhé světové války.

„Pec sme měli na chleba a pod hrušku a byl veliký víchorec a spadla haluza na tú pec, tož ju pobořila a už sme ju nestavjali a zasej na hájence byla pec, na kuti sa tomu říkalo, to bylo v místnosti, a v téj chodbě sa tam dělal oheň a topilo sa tam. Dyž tetka hajná pékli chleba za týdeň, tož budu péct chleba, tož kdo budete chtět, tož si dajte do pece. Do téj doby sa to pékávalo, až dysik sem tam cosik šla tam podívat a oni vymetali potkány. Ne, upečené nebyli,

54 Ze vzpomínek respondentky Anděly S. ze Strážnice, ročník 1932.

55 Ze vzpomínek respondentky Anděly S. ze Strážnice, ročník 1932.

56 Věk určen z předchozího sdělení, věk odpovídá konci druhé světové války podle propočtu dle data narození respondentky.

já sem doletěla dom a povídám, tetka tam vybírajú potkány z pece. Co?! No vybírajú potkány, tož né, tož sa sebralo múka a šlo sa do Raďova k tetce Kači, sestře mamičinej, tá pékli každý týdeň, protože chlapi lúbili čerstvý chleba, tož nám taky štrycle, takú dlúhú štryclu do ruksaka, ledvá sem ju unésla.“

Pokud bychom měli situaci hodnotit celkově, děti na vesnici, maloměstě nebo v osadě byly příčinlivé a část potravy si obstarávaly samy. U děvčat musíme počítat s tím, že měla již v útlém věku přidělenou odpovědnost za část stravy, která byla v rodině připravována. Jednalo se hlavně o výpomoc při vaření, dozor při pečení nebo obstarání činností, se kterými by její matka ztratila mnoho času. S přibývajícimi léty pak děvče přebíralo větší část zodpovědnosti za chod domácnosti a stávalo se postupně připraveným vést svou vlastní.

Oblečení děvčátek

U zámožnějších rodin byla dodržována tradice oděvu, který byl pro danou lokalitu typický. Matky, které si mohly dovolit koupit tradiční oděv nebo materiál na jeho příchystání, strojily své dcerky do lidového oděvu už od dětství. Ženy, které vyrůstaly v rodinách, které nebyly z vyšší majetkové vrstvy, pak tradiční oděv zpravidla oblékaly až od puberty, tedy věku, kdy oděv byl víceméně stálý a byla to tak dlouhodobá investice. Tradiční oděv byl jasným znakem lokální příslušnosti a současně z něj bylo patrné, jaké sociálně ekonomické postavení rodina ve vesnici nebo na maloměstě zastává. Respondentka ze Strážnice Marie M. vypráví, jak ji jako děvče do kroje oblékala příbuzná, která dbala na to, aby se Marie M. vyrovnala v zádech. „*Tá mňa strójili do kroja a dycky bylo, narovnaj sa! Strážničanky chodijá narovnané, né hrbaté, narovnané! To mně něco říká Majko! (smích) To dělávali naša maminka, aby pěkně tá kotulka a né, abys byla jak stará baba.*“⁵⁷ Děvčátka byla od mala vedena k chování, jaké příslušelo k oděvu, který symbolizoval lokalitu. Děvče mělo vypadat důstojně a vyrovnáním zad i hrdě, což odkazovalo i na hrdost obyvatel městečka Strážnice a povýšení se nad okolní vesnice.

Kroj nošený malými děvčaty byl v základu zmenšeninou dospělého ženského kroje, odlišoval se jen nepatrnými změnami, které měly oděv přizpůsobit dětskému tělu. Na dětské sukýnky se často přišivaly šle, protože v případě jejich absence sukně sjížděly po rovném dívčím těle dolů. V základu ale oděv byl totožný s dospělým oblečením a to také co do složitosti. Jednodušší součástky matka dceři zpravidla zhotovila doma, složitější pak svěřila švadleně, u které si sama nechávala oděv šít. Marie A. ze Strážnice vzpomíná na své dětské sváteční oblečení: „*Tož sukně a tyto, v létě rukávce, také malunké, dudky, také šnúrečky sa tam dávaly a já sem měla potom už zrovna také kordulky, tá tetička škol-*

⁵⁷ Ze vzpomínek Marie M. ze Strážnice, ročník 1941.

*níkova, to byli naša švadlena, tá to opravdu dobře ušili.*⁵⁸ Zhotovení tradičního oděvu bylo finančně náročnější než zakoupení konfekce na stejně staré dítě. Protože jednotlivé součástky byly nákladné, byly vhodné jako dárek k svátečním příležitostem a výročním svátkům. Marie A. ze Strážnice tak vzpomíná na svou oblíbenou červenou sukni, kterou v dětství nosila: *„Jěj tož, červenú, to si pamatuju, že sem dostala na Mikoláša, složené na červenú sukňu, túto, tož to sem měla myslím první, tú sem dlúho nosila, eště sem s nů potom všila na předeck, abych to měla širší.*“⁵⁹

Fakt, že nezáleželo na množství potomků, ani na celkové nepraktičnosti lidového oděvu, spíše než o vyjádření sociální a ekonomické příslušnosti, dokládá vzpomínka Heleny K. z Radějova, která v lidovém oděvu chodila celý svůj život od útlého dětství. Při rozhovoru na téma tradičního odívání Helena pronesla: *„Ba, šecky sestry chodily v kroji, bár byly nevlastní, šecky sme chodily jak děcka v sukňách.*“⁶⁰ Pro Helenu byl lidový oděv samozřejmostí a způsobem sebevyjádření, jeho nošení se nevzdávala ani ve stáří. Její výpověď je doplněna fotografií, na které je zachycena jako malé děvčátko v neděli, když se celá rodina vracela z kostela, malá Helena drží v ruce modlitební knížku. Fotografie je zajímavá právě proto, že dokládá Helenino tvrzení a zachycuje její nevlastní sestry v lidovém kroji stejně tak jí samotnou, jako nejmladší dceru v rodině.

Respondentka Helena K. z Radějova (malé děvčátko uprostřed) se svými třemi sestrami, foto datováno k roku 1932, rodinný archiv.

58 Ze vzpomínek Marie A. ze Strážnice, ročník 1924.

59 Ze vzpomínek Marie A. ze Strážnice, ročník 1924.

60 Ze vzpomínek Heleny K. z Radějova, ročník 1928.

Obdobně vzpomíná na své dětství respondentka Anna L. z Petrova, jejíž rodiče měli v obci významné postavení jako majitelé rozsáhlých polností a movitého hospodářství. Podle vzpomínek byl její oděv kvalitní a téměř srovnatelný s dnešní dobou: „*A do školy sme chodily tak, v sukničkách enom a jupky, tak jak su včil, snáď aj pěknější, co nám naši dali, v tom sme mosely chodit.*“⁶¹ Při výzkumu byly vedeny rozhovory s ženami ze všech sociálních a ekonomických vrstev. Diametrálně odlišné je vyprávění Marie M. ze Strážnice, která své dětství ale prožívala ve vedlejší obci Petrov s dalšími šesti sourozenci. Právě následující výpověď odkazuje na fakt, že oblečení v první polovině dvacátého století bylo záležitostí nákladnou a pro mnohé rodiny špatně dostupnou, takže si děvčata některé součásti oblečení navzájem půjčovala.

„*Jé nás bylo sedm dětí, čtyřé chlapi a tři děvčata a už šeci pomřeli, enom my sme dvě se setrú. Dodneška chodí, mladší jak já, o dva roky, dycky po dvoch rokoch, bylo nás jak habánů. Bývalo hospodářství, nebylo tych šatů a tak, aj zalátané jupky sme nosily a v klíně knižky do školy a tak. Nebylo na to, néni jak včil, chodijú jak nóblesky. My sme si aj boty poščávaly, sem čekala, až tá dojde z kostela.*“⁶² Marie ve svém vyprávění pokračuje zlým zážitkem z druhé světové války, kdy se oblečení odevzdávalo. Rodina by se ale takto musela vzdát jedné z věcí každodenní potřeby, kterou současně nebyla schopná obnovit ze svých zdrojů, proto oblečení ukryla ve stodole. „*Dyž sme byly děcka, měly sme polobotky a potom za Německa, jak sa skovávaly ty hadry před Němcama, sme to měly zakopané, ve stodoli poskovávané, tehdy to bylo akorát před Velikonocama, my sme to potom šly vykopat a to bylo vykradené, ty najpěknější šaty, kdo to, esli ti Němci nebo kdo, jé to bylo, peněz nebylo, jezť sme chtěly, oblečení taky to...*“⁶³

Postavení dítěte ve společnosti vesnice a maloměsta v první polovině dvacátého století bylo svízelné a v podstatě tvrdou přípravou na život v dospělosti. Velmi záleželo na ekonomickém situování rodiny, z čehož se pak obvykle odvíjel počet dětí a míra s jakou byly nebo nebyly děti opečovávané. Ve většině odpovědí respondentek se setkáváme s případy, kdy dětství nebylo jednoduché, zejména kvůli ekonomickému nedostatku. Dalším významným faktorem byla vysoká úmrtnost, zejména v období světových válek, proto se setkáváme s řadou případů, kdy rodina ztratila jednoho z rodičů. Ten pak byl obvykle v práci zastoupen dětmi, kterým byla rozdělována jednak práce v domácnosti ale také ty nejtěžší polní práce, jako například orba. V potaz musí být brány i časté odkazy respondentek na fakt, že děti mnohdy strádaly i v základních potřebách, zejména co se týká kvality stravy, ošacení a podobně. Je zřejmé, že tíživé podmínky života nebyly příznivé k vývoji tradičního chování, z důvodu, že životní podmínky neposkytovaly prostor k ustálenému chování, ale nutily obyvatele lokality k neustálému přizpůsobení.

61 Ze vzpomínek respondentky Anny L. z Petrova, ročník 1927

62 Ze vzpomínek respondentky Marie M. ze Strážnice, ročník 1930, narozena v Petrově.

63 Ze vzpomínek respondentky Marie M. ze Strážnice, ročník 1930, narozena v Petrově.

Srovnání vzpomínek a sociální reality, ve které pamětnice vyrůstaly, je zajímavou sociální sondou, která umožňuje komparaci se současným stavem. Tato komparace pak jasně odkazuje na růst životní úrovně, ve které jednotlivé generace prožívaly své dětství.

Rodina a rodinné poměry

Následující kapitola mapuje pojetí rodiny a poměrů v ní tak, jak tuto instituci vidí respondentky. Po četných rozhovorech vyplývají čtyři způsoby a oblíbená témata, o kterých ve vztahu ke své rodině pamětnice hovořily. První okruh se týká zejména manželství, vztahu k muži, způsobu seznámení a vzpomínek na mládí. Svým způsobem tento okruh navazuje na kapitolu o dětství a dospívání, ovšem vzpomínky se již vztahují k období, kdy ženy byly provdány, proto byly zařazeny k rodinným vzpomínkám. Velmi frekventovaný ve vzpomínkách je i ekonomický stav rodiny, potíže s nedostatkem financí, které musely respondentky překonávat. Je poměrně zajímavé, že ve výpovědích se běžně srovnávají finanční možnosti rodičovské rodiny, ze které ženy pochází, s rozpočtem jejich založené rodiny. Pamětnice odkazují na kontinuitu a rozdílnost poměrů zažitých v jejich mládí a možnosti jejich dětí a vnuků, jakých ve svém mládí nebyly schopny dosáhnout.

Všechny respondentky bez výjimky vyrůstaly v nukleární rodině a zakládaly taktéž rodinu o dvou dospělých jedincích a několika dětech. Soužití v praxi ale neznamenalo nutně, že rodina žila odděleně od širší rodiny. V lokalitách bylo běžnou praxí sice oddělení bytové jednotky prarodičů a mladé rodiny, ale domy byly často postaveny na jednom pozemku nebo rodina bydlela ve dvou oddělených částech domu, takže širší rodina byla v každodenním kontaktu. Podobně také do každodenních interakcí mnohdy vstupovali sousedé a známí rodičů, kteří do domu docházeli na návštěvu, aby si vyměnili nové zprávy o událostech v lokalitách. Významnými členy rozšířené rodiny byli kmotří dětí, proto je nutné těmto osobám věnovat pozornost v dalším oddílu kapitoly a reflektovat tak významnou část výpovědí respondentek. Poslední část kapitoly je zaměřena na výjimečné události a chvíle, které vypravěčky považovaly svým způsobem za slavnostní. V některých případech se jedná o svátky, jako např. Vánoce strávené s rodinou, jiné okamžiky se z pohledu čtenáře mohou zdát zcela obyčejné, ovšem pro respondentky mají zvláštní význam, jedná se o vzpomínky, ke kterým se rády vracejí a uchovávají si prostřednictvím těchto kusých záblesků paměti celkový obraz rodiny.

Manželské soužití, vdovství a vzpomínky na manžela

Skupina respondentek této práce obsahuje ženy narozené v rozmezí dvacátých až padesátých let dvacátého století, přičemž většina respondentek se narodila v dvacátých

a třicátých letech. S tímto faktem je spojen demografický jev šance na dožití se vyššího věku u mužů, který je výrazně nižší než u jejich vrstevnic. To znamená, že většina žen ve vyšším věku je vdovami, stejně jako tomu je u respondentek tohoto výzkumu. Samozřejmě nelze toto pravidlo generalizovat na všechny respondentky, nicméně zmíněné ročníky dvacátých a zejména počátku třicátých let toto pravidlo naplňují ve dvou třetinách. Některé respondentky tak jsou vdovami téměř tři desetiletí, což se znatelně projevuje v jejich biografickém sdělení. Vyprávění tak mnohdy odráží zklamání ze zjištění, že období manželství trvalo kratší dobu, než vypravěčka doufala. Povzdech nad životními zkušenostmi obsahuje také autobiografické zhodnocení ve vyprávění Alžběty Š. z Petrova:

„Narodila sem sa v Petrově. Až sem sa vdala, a měli sme zase zemědělství, dělali sme, co měl manžel pole, a mně rodiče dali pole, tož sme to obhospodarovali. Až do důchodu sem pracovala, v JZD sme byli obá dvá. Manžel umřel a já tady kokrhám. Děti sme měli enom jednoho syna a ten už také včil umřel. Vdávala sem sa mladá, bylo mně osmnáct roků. Myslela sem, že se mně toho nedostane, teho šeckého, tych starostí, tož tak.“⁶⁴

Co se týká vztahu k manželství, často respondentky poukazují na starosti, které jim přineslo. Takovéto vzpomínky jsou většinou v obecné rovině a pamětnice je vyjadřují v opačném smyslu ve vztahu ke svobodě, kterou měly v době před provdáním, a sdělení je opsáno podobně jako ve výše zmíněném úryvku, např. *„Myslela sem, že se mně toho nedostane, teho šeckého, tych starostí,“* obdobou je také následující sdělení Anděly S. ze Strážnice: *„On dobře tancoval, já sem si ho vzala enom proto, že dobře tancoval (smích). On byl dobrý, ba byl dobrý... Pěťadvacet roků sem sa vdávala, stará bróža! A včil sa vdávají aj ve třiceti, a co jí uteče? Nic!“⁶⁵* V tomto případě Anděla srovnává přístup ke sňatku mezi svojí generací a současným trendem, který považuje za prodloužení mládí a výhodu zejména pro ženu. Důležité je hodnocení svého zemřelého manžela, na kterého vzpomíná v dobrém a vyzdvihuje jeho klidnou povahu. Zjevně v tomto směru nebylo samozřejmostí v rodinách Anděliny generace, aby muž dodržoval stejné morální zásady vůči manželce jako žena k němu. Pokud tedy žena získala manžela s dobrou povahou, pak tento fakt považovala za své velké štěstí a pamětnice v tomto směru své manžele ve vzpomínkách vyzdvihují. Naproti těmto výpovědím se při výzkumu setkáváme i s vyjádřeními, která spíše odpovídají svérázné povaze a verbálnímu způsobu, jakým partneři řešili problémy mezi sebou. Respondentka Anna O. z Petrova podotkla, že často půjčovala petrovský kroj (zejména mužský) do rodin, kde jej nevlastnili. Výpůjčka ale s sebou nese

⁶⁴ Z vyprávění Alžběty Š. z Petrova, ročník 1926.

⁶⁵ Ze vzpomínek respondentky Anděly S. ze Strážnice, ročník 1932.

i náročnou přípravu oděvu, jako je vyžehlení a po navracení opětovné praní a škrobení součástek. Podle její výpovědi ale bylo její povinností oděv zapůjčit do jiných rodin, přestože to pro ni znamenalo další nezištnou práci navíc, protože její manžel na ni vyvíjel tlak: „*Mohla bys nekemu říct, že mu to nepošťáš, ošlahal bych ti to o hlavu.*“⁶⁶ Je nutné zmínit, že výhrůžka je sice znakem nátlaku, ale jedná se o běžně zaužívané svébytné verbální vyjádření, které ovšem zdaleka neznamená úmysl k tomuto činu. Neshody v manželství podobně jako Anna O. vzpomíná také Marie S., obě z lokality Petrov. Marie S. ve svých vzpomínkách považuje zejména za důležitý fakt nižší rozvodovost a jako příklad dává vlastní zkušenosti. „*My sme dobre žili, to jaksi celý život sem měla enom jeho, né že bysme byli andělé, aj sme sa pohádali, jak sme sa pohádali, tak sme sa usmířili. Ale nikdy nás nenapadlo, že bysme sa rozvádali, né, to né.*“⁶⁷ Důležitý je také postoj respondentky k možnosti rozvodu, kterou ve své výpovědi předem zavrhl a zdůraznila odhodlání setrvat s manželem za každou cenu. Tento postoj je pro danou generaci žen zásadní, rozvod byl v lokalitách považován za tabu a nástroj k rozvrácení tradiční rodiny, která byla základní sociální jistotou. V tomto směru hraje zásadní roli silné katolické vyznání v oblasti Strážnicka, které rozvodovost potlačilo u generací dvacátých a třicátých let ve dvacátém století v této lokalitě na minimální hodnoty.

V manželském soužití mnohdy byl zásadní i vztah novomanželky s manželovou matkou, která žila ve stejné domácnosti a rozhodovala o jejím chodu, to znamená, že zasahovala i do soužití mladého páru. Častým jevem ve vzpomínkách respondentek je spojování majetkového zázemí a věna mladé ženy se vztahem s tchyní. Je zjevné, že ekonomicky dobře situovaná nevěsta měla v rodině lepší postavení než dívka, která si sice sňatek prosadila, ale do manželovy domácnosti nepřinesla majetek, který si jeho rodiče představovali. Neshodu své matky s tchyní vyjádřila Ludmila B. ze Strážnice: „*Mamin-ka, jak se vdala do Bednářské ulice, ten předek nebyl postavený a ona dostala krávu nebo jalůvku, a za to ten předek postavili a spravili. Se stařenkú se nejak nesnášali a odkúpili ty zadky, toš my sme bývali na tom zadu.*“⁶⁸ Podobný zážitek sdílí i respondentka Helena H. z Radějova, která po provdání bydlela v domácnosti manželových rodičů. Za povšimnutí stojí fakt, že i Helena spojuje svou výbavu se vztahem se svou tchyní: „*Jednu duchnu sem měla a nic moc... to sem šla k nim, potom sem tam měla aj Jožu (syna), tož brzo sme sa vystěhovali na to Bitnérovo a ona hned sa nastěhovala po nás, ano, tam byla kuchyň a zatím světnica a tam nebyla dlážka, tak tam náš tatínek udělali dlážku.*“⁶⁹ Mladý pár byl donucen se z domácnosti vystěhovat, jak vyplývá z výpovědi, přesun byl neplánovaný a poměrně rychlý, protože se stěhovali s kojencem do domu, kde nebyla dřevěná

66 Ze vzpomínek Anny O. z Petrova, ročník 1932.

67 Z vyprávění respondentky Marie S. z Petrova, ročník 1927.

68 Ze vzpomínek respondentky Ludmily B. ze Strážnice, ročník 1926.

69 Ze vzpomínek respondentky Heleny H. z Radějova, ročník 1924.

podlaha. Chladný vztah tchyně k Heleně byl podpořen jinými zájmy, které „stařenka“ (tchyně) měla, když se snažila zbavit se dluhů rodiny. Aby získala majetek, kterým by mohla dluhy uhradit, zavázala se zaopatřit ve stáří neprovdané příbuzné, které se tak staly v podstatě součástí chodu domácnosti: „*Stařeček měli v hlavě, že budou hospodářit, oni tady měli málo pola, protože tam byly ty tetky, Rozára, Maryna a tá, jak sa menovala, Kača, a ony sa nevdaly a oni si jich vzali na opatrování a ten majetek jim zostal za doopatrování, toš stařenka.*“⁷⁰ Pro starší ženu, která v domácnosti pobývala, se mezi respondentkami vžil pojem „stařenka“ bez ohledu na to, zda se jedná o tchyni nebo vlastní matku. Toto označení je poměrně matoucí, protože neudává přesný příbuzenský vztah, přestože na faktické vzájemné postavení žen v domácnosti má zásadní vliv. Pokud se jednalo totiž o vlastní matku, pak mladá žena jako její dcera měla stejné návyky ve vedení domácnosti, proto soužití bylo obvykle snazší, v případě soužití s tchyní pak mohly vznikat neshody z důvodu rozdílných návyků, majetkových poměrů nevěstiny rodiny, rozdílných povah atp. Zda se tedy jednalo o tchyni nebo vlastní matku obvykle lze zjistit buďto dodatečným dotázáním se, nebo vyplnutím z kontextu. Stejně označení „stařenka“ použila ve svém vyprávění i respondentka Marie S. z Petrova, která ovšem má naopak kladné vzpomínky, které vyplynuly při jejím rozhovoru s dcerou: „*Toto je ten, co sem si vyšila, co to chcu chodit nastrójená! Tys prakticky ovdověla, tak řa to chytlo, takéto práce, dokáď mělas manžela, tak sas mosela starat, vařit a také ty... Ale sem si vyšívala, aj dokáď byla stařenka s holkama.*“⁷¹ Z výpovědi vyplývá kladný vztah obou žen a také výpomoc s dětmi ze strany starší ženy, aby Marie mohla praktikovat i své záliby.

Přes obtíže s pojmy lze vysledovat různost ve vztazích v jednotlivých rodinách, což je záležitost zcela individuální. Ovšem i přes odlišnosti se výpovědi respondentek podobají co do obsahu i struktury. Je zejména zajímavé, jak pamětnice své vzpomínky tematizují a uvádějí do kontextu. Kromě vztahu k blízkým osobám, jako manžel a jeho matka, často respondentky popisovaly situace, do kterých je manželství přivedlo. Ústředním tématem často ve sdělení bývají finanční možnosti rodiny a schopnosti rodinných členů, jak svým blízkým v tomto směru přilepšit. Tomuto tématu je věnovaný následující oddíl kapitoly.

Rodina a ekonomické poměry

Na postavení a majetnosti rodiny měl zásadní podíl muž, který v rodině byl, zejména se jedná o manžele respondentek, ale není to nezbytností, větší finanční přínos mohl také obstarávat dospělý nevlastní syn nebo jiný člen rodiny. Mužská práce byla mimo hospodářství velmi dobře placena a představovala ekonomickou jistotu rodiny. V lokalitách Strážnice, Petrov a Radějov bylo u rolnických rodin běžným mužským povoláním

⁷⁰ Ze vzpomínek respondentky Heleny H. z Radějova, ročník 1924.

⁷¹ Z vyprávění respondentky Marie S. z Petrova, ročník 1927.

práce s koňmi. Tradice této práce se obvykle dědila z otce na syna, jak ukazují vzpomínky Anděly S. ze Strážnice. „No, dyž sme ešte byli šeci, aj tatínek, tož sa jezdilo s vozem do Strážnice, to sa vajička, máslo, tvaroh prodávávalo na Rynku a tož sa zrovna nakúpilo u jakýchsi Schönú. Rodiče mívali selské hospodárství. Měli koně, bratr i jezdil Hubertovu jízdu, bratrovi kůň vyvrátil čelist.“⁷² Bratr respondentky pravděpodobně zdědil kladný vztah ke koním po svém otci, který příležitostně vozil jako najatý kočí zámožné klienty na tzv. Fráterku – místo zábavy. Respondentka na tyto chvíle vzpomíná jako na světlý okamžik svého dětství, proto vzpomínka je řazena v následujícím oddíle práce. Podobně o zásadnosti mužského výdělku pro rodinu mluví Helena H. z Radějova: „To měla třeba aj Helenka, měla vjec, aj tych hader, protože oni tetička, tam byly peníze, tož jí tlačily. Tož to víš, aj tym starším děvčatom jako, snažily sa, byly to teda nevlastní, ale tak se snažily, děvčata chodily nastrójené, měli na to, také Jožka jezdil do hor, dyby neměli peníze, tož to tak... víš, jak to bylo, no.“⁷³ Výdělek otce měl přímý vliv na možnosti dcer se odívat podle svých představ a budovat si základní výbavu pro svou budoucí domácnost. Kromě píce záleželo i na uznání hlavy rodiny, zda je vhodné finance utrácet za šatstvo: „No, já sem jich moc neměla, nebylo k temu možností. Šak tehdy neměl nikdo moc, Anči, nekeří jezdili s koňma, chlapi vozili, tož nekeří měli vjec. A můj tatíček nebyli na to, na to nedali korunu, nevím kolik mám říct, ze šest vjec určitě né.“⁷⁴ Anna B. ve sdělení nepřímou naznačuje, že otec jednak nebyl příliš nakloněn vybavování dcer novým oděvem, jak ukazuje počet sukni (šest, určitě ne víc), ale také odkazuje na jeho nevoli se o finance jakýmkoliv způsobem postarat. Ženská práce v domácnosti a hospodářství nebyla zdaleka tak dobře finančně ohodnocena jako práce mužská, nicméně v případě absence financí byla také nápomocná. Anna B. vzpomněla na svou matku, která se snažila vylepšit rodinný rozpočet prodejem vajíček: „Mamička, dyž chtěli jít neco kúpit, tož měli slépký, ešte u stařečka Ťuláka je měli, tož to aj dyž do škole, nejakú tú zástěru, jupečku, to obyčajně za ty vajička. Tož mně to dycky kúpili, to si pamatuju. Ty zástěry do takého zelenkava, to si pamatuju... Nebylo tych peněz tenkrát, nebylo ba ne. Řekni, ale to barvenické tenkrát, to bylo drahé, no baže bylo...“⁷⁵

Vztažení rodinné finanční situace k možnostem odívání má celkem logické opodstatnění, většina žen tak mohla vyjádřit navenek svůj sociální status a ekonomické postavení. Pro výjimečné příležitosti byl proto oděv i vypůjčován v rámci širší rodiny, aby nebylo na první pohled patrné, že žena po finanční stránce strádá. O tomto faktu vypovídá následující úryvek o návštěvě Radějovjanů na svatbě ve Strážnici, kde nevhodný oděv některých žen způsobil faux-pas.

72 Ze vzpomínek respondentky Anděly S. ze Strážnice, ročník 1932.

73 Ze vzpomínek respondentky Heleny H. z Radějova, ročník 1924.

74 Ze vzpomínek respondentky Anny B. z Radějova, ročník 1926.

75 Ze vzpomínek respondentky Anny B. z Radějova, ročník 1926.

„Já vím, dyž sme šly do Strážnice na svajbu k tym Řehákom, tož maminka si tú kacabajú vypoščala od vašej tetičky. No dyž oni šly na tú svajbu, to byla šecko rodina, a oni šly enom v jupkách! No jéjda, Řeháčka to tak, oni byly spravené enom v jupce! Na takovú svajbu do Strážnice! Do města, ano! No a eště ten strýc Novák aj s tým Štípským si odskočili, dyž už byli ve městě, ke Graubnérovi, to bylo blízko, kúpit šnúrky. Tak také oni, kdy sa dostali do města, jich tam Janoš Helískův vozil vozama.“⁷⁶

V domácnosti, kde byla zavedena rodinná živnost a zemědělství bylo tedy jen doplňkovou činností, byla podle sdělení Marie V. situace snazší, rodina byla finančně lépe zajištěna. Živnost byla zejména záležitostí muže, žena se pak podílela na jejím chodu, jako například obsluha a další práce lehčího charakteru, členové rodiny tedy nebyli závislí na sezónních nájemních pracích.

„Otec byl vyučený tesařským mistrem, a jak sem měla já rok, tak sa z téj Novéj ulice přestěhovali k Veselí, je to už opuštěné jak dyž, tam je pila, to si rodiče postavili, já už sem byla vdaná, já sem sa vdávala na starěj budově. Maminka byla jako v domácnosti, měli sme pár měřic pole, co sme měli prase akorát, víš co, enom na to svoje domáci. Oni měli potom pilu a prodej dřeva, tak ona potom obsluhovala a dělala to účetnictví.“⁷⁷

Ze vzpomínek některých pamětnic ale vychází fakt, že mnohé rodiny byly zadlužené, což bylo celkem běžné. Zadlužení mohlo vzejít z různých důvodů, ať už to bylo nešetrné hospodaření a špatné odhadnutí schopnosti splácet nebo neštěstí rodiny, tento stav vždy vedl ještě k horším poměrům než na počátku. Důležitým momentem je reflexe tohoto stavu a zpětný pohled na situaci, se kterou se respondentky musely vyrovnávat. Prvním příkladem je vzpomínka Růženy B. z Petrova na své dětství, které bylo provázáno velmi skromnými finančními možnostmi rodiny.

„Rodiče pocházali ze Znorov, ale my sme dvakrát vyhořali, ale potom už nebylo peněz, tož dastalo sa také nekde vypoščat ty peníze, no ale potom nebylo čím splatit. Tož nám ten dům prodali, tady sme měli známého učitele, oni učivali taky ve Znorovách a potom sa přestěhovali do Petrova a oni nám našli, bývali sme tu v podnájmu. Mně bylo dvanáct roků, dyž sme šli ze Znorov sem, a ide mně na dvaosmdesát. Tož tak sme chodili v tom petrovském a moja sestra v tom chodila do smrti a já také, tož né, dyž mně to ti Rusi pobrali,

⁷⁶ Ze vzpomínek respondentky Heleny H. z Radějova, ročník 1924.

⁷⁷ Ze vzpomínek respondentky Marie V. ze Strážnice, ročník 1929.

tehda sme toho tolik neměli... Tady byl lazaret, my sme sa moseli vystěhovat a co sme měli dečky na stěnách, na stoloch, to šeko potrhali a motali tým raněným. Takže zostalo enom to, co sem měla na sobě. A potom mamička že jak chcu chodit, esli po městsky a já né mně sa lúbí petrovský kroj, tož budu chodit v kroji petrovském, tož tehda v tem, šeci chodili. Včil teho člověk bárkdy zabanuje, že sem mohla začat po městsky, ale šak tehdy to tak bylo, že šeci chodili v krojoch, aj ti chlápci, ale sedláctí, ty chudobní už chodili po městsky. Ale my sme měli velice pěkné mládí, bárs sme byli chudobní. Tam u zvonice to byl samý sedlák, my jediná sme tam byli chudobní, najchudobnější lidé, my sme neměli vůbec nic, enom koze, mamička chodila po sedlákoch vydělávat, bylo nás dětí pět, otec měl astma, to došel z války tak nemocný, ale ináč mám takové pěkné vzpomínky.⁷⁸

Za povšimnutí ve vzpomínce Růženy stojí okamžiky, jako bylo nucené prodání domu, zabavení šatstva pro armádu a požár domu. Tyto tragické okamžiky paradoxně vždy rodinu donutily k dalšímu kroku, který vedl vždy k určité změně a možnosti volby. Po prodeji domu ve Vnorovech tak rodina odešla z lokality, stejně tak po válečné události měla Růžena příležitost změnit kompletně způsob svého odívání. Zpětně se odkazuje na tento mezník, který považuje za klíčový pro chopení se změny ve svém životě, možnost změny v následujícím průběhu života si nijak nepřipouští. Vzpomínka Růženy B. z Petrova příkladně ukazuje na flexibilitu a schopnost odpoutat se od tradičních hodnot právě u lidí ve špatné finanční situaci, na které byl v tomto směru vyvíjen největší tlak a kteří tak ani neměli prostor pro udržování vazby na stálou lokalitu, jednotu oděvu atp. Podobnou vzpomínku si uchovala respondentka Helena H. z Radějova, která srovnává ekonomické postavení svých rodičů s rodinou svého manžela v době, kdy oba byli ještě dětmi. Zatímco její rodičové byli finančně zajištěni, od rodičů Helenina otce dostal mladý pár novostavbu, rodina jejího manžela se utápěla v dlužích za nakoupené pole, což donutilo hlavu rodiny k odjezdu do Spojených států amerických za výdělkem.

„Moji rodiče si stáli dobře, dostali z domu pole a tatinek dostal nově postavený barák. Šli s mamínkú na nový barák, tož to už jim rodiče stavijali, pole měli, krásy, tak si stáli dobře. Kdežto stařecci H., oni neměli pola, oni šeko na dluh. A to ty úroky a to jich škrtilo a tá Amerika, cesta tam stála tenkrát pět tisíc, za pět tisíc sa kúpil domek. Na tú cestu do Ameriky vypošáli. Za tych šest rokú jeli na dovolenú, měli šífkartu a za púl roka moseli jet zpátky. Enomže stařeček neměli dobrú prácu, na koho čakali, to bylo dobré. Tož oni stařeček byli v Americe, to víš, oni mysleli, že tam vydělajú peněz a oni nakúpili pole.

78 Ze vzpomínek respondentky Růženy B. z Petrova, ročník 1926.

*A na dluh, oni na to vypoščali, líku na šestnáct měřic a Náděje a to vypoščali a zaplatili a stařeček tam tych peněz tak nevydělal, to víš, oni říkali, když byla zima, toš moseli si nechat peníze pro sebe, protože v zimě tú prácu neměli, chodili sa do kostela zehřít. Tenkrát tam sa jako v kostele topilo.*⁷⁹

Sociální jistoty pro rodiny, které neměly vlastní půdu, byly takřka mizivé, proto se rodina Helenina manžela zadlužené půdy nezbavila. Otázkou je, jak půda byla obdělávána, když po odjezdu muže do USA zůstala jeho manželka doma s dvěma dětmi a nedisponovala financemi na nájemní sílu. Byla tak zjevně odkázána na širší rodinu a vzájemnou výpomoc, která byla ještě v první polovině dvacátého století v lokalitách běžná, jak bude předloženo v následujícím oddílu.

Širší rodina a příbuzní

Respondentky do své rodiny a příbuzenstva zahrnují mnohdy osoby, které sice byly stále nablízku rodině jejich rodičů, ale nebyly přímými členy. Často ve svém výkladu odkazují na širší rodinu, sousedy, ale také kmotry, kteří byli váženými a vítanými hosty v rodině. Důležité pro respondentky je soucítění těchto vzdálenějších příbuzných nebo přátel s rodičovskou rodinou a možnost případné pomoci v nouzi nebo nedostatku. Zajímavé bylo sdělení Ludmily L. z Radějova, která vyprávěla o svém oděvu v dětství. Její matka pocházela z vedlejší vesnice Tvarožné Lhoty, kde je lidový oděv značně odlišný od radějovského. Její matka nebyla sama schopná ušít pro dceru oděv, proto v tomto směru vypomohla sestra jejího otce: „Né, ona byli Lhoťanka, ona neuměli šit tento raděvský, to mně tetička tady ušili, ona né, ona to... tatíčková sestra teda.“⁸⁰ Dalšími pomocníky v odívání, zejména pak u dospívajících děvčat a mladých žen, byly kmotry, které dívce při významných životních událostech darovaly látku nebo již zhotovenou oděvní součástku. Marie A. ze Strážnice popisuje svůj krojový fond a u jednotlivých součástí pak odkazuje na ty, které dostala darem od své biřmovací kmotry. V úryvku je důležité zdůraznění příběhu, se kterým je oděv předáván dalším generacím.

„Karolína šla teď na slavnostě v kroji a ona žádný jiný nechtěla, enom ten babiččin, co měla na svajbu. Bílý se zelenýma růžama, (smích). V tem sme zvali, natahačky mám, vrchní sukňu sem při svajbě měla sametku, tú sem dostala od kmotřenky, tož aj to moselo byt ušité... (smích) A potom, to sem měla na zvaní jako, tú sametovou sukňu, dyž sme zvali, a potom sem měla bílú sukňu se střešnama a potom sem dostala od tetky Sádlověj, tá mně byla

79 Ze vzpomínek respondentky Heleny H. z Radějova, ročník 1924.

80 Ze vzpomínek respondentky Ludmily M. z Radějova, ročník 1925.

*kmotra na biřmování, tož tá mně dala tú bílú sukňu, aj fěrtoch tuším, na fěrtoch... Na nedělu sme měly dvě ty sukně a my sme sa dycky hádaly, kerá v tem pújde...*⁸¹

Podobně vzpomíná na své kmotry i Alžběta Š. z Petrova, ovšem její vyprávění se vztahuje k dětskému věku: „Dyž sa šlo nekomu od kmocháčků na svajbu, tak to bylo také slavnostní, to sa kupovala nová sukňa. Ke kmocháčkom sa šlo, to moselo byt takové slavnostnější.“⁸²

Solidarita byla pěstována i mezi sousedy, jak dosvědčuje vzpomínka Heleny H. z Radějova. Z náhodných upomenutí na známé, kteří čas od času do domácnosti jejich rodičů docházeli, vzpomíná na souseda, který rád poseděl s jejím otcem na lavičce na dvoře nebo postál u plotu zahrady v době, kdy byl zbytek rodiny v kostele. Oba muži byli zjevně spojeni životními zážitky z první světové války a oba shodně odmítali církevní učení, což demonstrovali absencí na mších, kam velká většina obyvatel pravidelně docházela. Důvodem bylo, že oba muži shodně neuznávali svěcení zbraní v první světové válce, muži ještě v táboře před bojem naházeli zbraně na hromadu a kněz následně žehnal nástrojům, kterými měli zabít nepřítele. Josef S., otec Heleny byl jako osmnáctiletý na italské frontě a zážitky z války v něm zanechaly hluboké stopy, jak vzpomíná jeho dcera:

*„Pan řídící a tatínek oni nechodili do kostela, tak jako sa přežehnali, ale... to byli staří frontovní vojáci, přešli světem, pan řídící byli na ruské frontě, oni dovedli, vykládali, tá zima... a tatínek byli na italské frontě. To víš za teho Rusku když zašli, to neš došli, už bylo po frontě, o nekerých už mysleli, že se nevrátá a vrátili sa. Pěšky aj vlakem kúsek, tak bárjak.“*⁸³

Poměrně zajímavý je vztah prarodičů k rodinám respondentek, prarodiče nejsou vzpomínáni tak často jako rodiče, přesto byli důležitou součástí nukleární rodiny a žili přímo v jedné domácnosti s mladou rodinou. Respondentky vzpomínají zejména na dělbu práce v domácnosti a hospodářství mezi jejich matkou a babičkou, tedy dřívější hospodyní. Ta se v mnohých případech starala o předškolní děti a vařila v době, kdy rodiče děti pracovali na polnostech. Péči o předškoláky byla věnována pozornost v kapitole o dětství, proto na tomto místě již nebude péče o děti ze strany prarodičů rozebírána příliš podrobně. Přesto je potřeba ukázat těsné sepětí rodiny s prarodiči způsobem, jak to demonstřují pamětnice ve svých vzpomínkách.

81 Ze vzpomínek respondentky Marie A. ze Strážnice, ročník 1924.

82 Ze vzpomínek respondentky Alžběty Š. z Petrova, ročník 1926.

83 Ze vzpomínek respondentky Heleny H. z Radějova, ročník 1924.

„Tady jak byla tá hájenka, tak vedle byl mlýn a tam mleli jako a stařenka O. tam šli šrotovat obilé na šrot, a oni tam šli a oni ty kluci se vypravili s tú stařenkú O.. A tam v tem mlýně, to víš, tenkrát to bývalo, tam byla pověšená puška lovecká. A ty kluci ju ukradli, enomže potom už nemohli jít se stařenkú, ale tahlí ju hájem, to bylo hned tá hora, a tož ju tam tahlí a doněsli ju k O. (k rodině kde bydleli) a tam ju skovali do žigle, na spodek do stařenčinej žigle⁸⁴ ju skovali. A nevěděli co a jak, flinta veliká, oni malí, vedlé byl ten Janek, pacholek veliký, jezdil s koňma do hor, ale oni to, oni mu to svěřili. On temu nerozuměl, chtěli vystřelit, ten to na nich zradil. Stařenka potom vzali flintu na rameno a nēsli do mlýna.“⁸⁵

Z výkladu této humorné historicky vyplývá svědectví vztahu dětí k prarodičům v každodenním kontaktu. Výhodou bylo zejména to, že prarodiče byli zpravidla ve stejné lokalitě jako vnuci, v mnoha případech ve stejné domácnosti, což jim umožnilo na děti dohlédnout. Na druhou stranu je pochopitelné, že prarodiče neměli takovou autoritu jako rodiče, což dětem dávalo prostor pro páchání nepravostí, z pohledu současníka až nepřipustných nicméně atraktivních pro posluchače. Mezi takovéto pro posluchače zajímavé vzpomínky jsou řazeny vzpomínky respondentek, ke kterým se samy rády vrací, jsou pro ně osobně důležité a charakterizují určité prožité období. Vzpomínkami o rodinách respondentek, které jsou určitým způsobem pro pamětnice výjimečné, se budeme probírat v následující části.

Výjimečné příležitosti a chvíle strávené s rodinou

Mezi výjimečné chvíle, které respondentka s rodinou strávila a uchovala si je ve své paměti, nemusí nutně patřit chvíle vztahující se k svátečnímu okamžiku. Chvíle má specifický význam právě pro respondentku, která se k této události ve svém výkladu ráda vrací, protože má výrazně kladný charakter a může si tak pomoci při uchopení upomínání se na období svého dětství nebo mládí. Respondentka Anděla S., která prožila dětství v nehostinném prostředí odlehle osady a musela překonat rodinnou tragédii v průběhu druhé světové války, velmi ráda vypráví následující vzpomínku na svého otce, který vezl klienty na slavnost:

„To si pamatuju eště před válkú, na Fráterce, tam býval tanzplatz, tam to byl samý koč, pavidajú tatinkovi přijeli páni velkomožní, tehdy auta nebyly, tož koňmo, kočárama a tatinek to naporádili, říkali, kmořenky sa tam vozijú,

⁸⁴ Truhlice na oblečení.

⁸⁵ Ze vzpomínek respondentky Heleny H. z Radějova, ročník 1924.

*košiny a pěký vozík, tož tatinek ho vyložili slámú, a jeli sme a tam ty frátři, to žďycky moseli byt tři husy nebo kačeny vykrmené a to husí sádlo a játra jedli, aby mohli pit frankovku, a tam sa naučila ty syrové játra jest, to bylo strašně dobré. A na druhý deň sa vrátili z té Fráterky a donéšli nám takú bečičku među, tož sme to moseli odecpat a vylét do pětilitrové sklénky.*⁸⁶

Událost je zřejmě význačná hojností jídla, které nabízela, Anděla S. mohla ochutnat syrová husí játra, která byla naložená v mléce, což byla delikatesa, kterou by si za normálních okolností nemohli dovolit. Právě tato vzpomínka ostře kontrastuje s chudobou a nehostinností osady, ve které Anděla S. vyrůstala. Se vzdorováním přírodním podmínkám souvisí i následující vzpomínka, opět na děství Anděly S.:

*„Rodiče kroj oba dva, tatinek měl kožuch, krásný kožuch, a na spodu tych kožuchoch byly také dlúhé chlupy a dyž sme šli do kostela, já sem sa mosela držat za ten kožuch, a do kopca to dyž sme šli, tož tak jak na koníka, tož dobré to bylo. To dysik velice pršalo a škaredě bylo a my sme byli ve škole v Radějově, my sme chodili, a vzal koňskou deku a šel mně naproti a šli sme a akorát sme vycházali z tych štěpnic nad Radějovem a tož na tej cestě, a tož já jako malá sem hopla tatinkovi na záda, on přes mě hodil deku a šli sme.*⁸⁷

Anděla S. na své dětství vzpomíná často, a současně ale vždy dodává výklad o nelehkých podmínkách, které jako dívka musela překonávat, což dokládá ještě dalšími příběhy. Ve všech příbězích je důležitý moment nečekané pomoci ze strany příbuzných nebo i cizích lidí, jako je zřejmé ve výkladu o deštivé cestě ze školy. V dalším příběhu Anděla hnala husy a pomohla jí žena, která ji i se zvířaty nechala nasednout na vůz. Podobně působí také zmínka o tom, že Anděla směla cestou z kostela sedět svému otci za krkem, protože cesta z osady do Radějova je přírodním terénem více než pět kilometrů, musela tato pomoc znamenat pro dítě obrovskou úlevu. Ze vzpomínek Anděly S. vyplývá, že výjimečné chvíle pro ni byly zejména ty, kdy uvítala i drobnou pomoc, což pro ni dodnes mnoho znamená.

Dalšími významnými okamžiky v rodinném životě respondentek byly výroční svátky. Z pozice dětí vyrůstajících v první polovině dvacátého století byl svátek okamžikem přilepšení, jak vzpomíná Anna B. z Radějova: „*Tož boty to obyčajně byly nové k Velikonočám, měla sem ty lakýrky. To nebylo vjecej botů, to dycky jedny, a až sa to obnosilo, tak zasej druhé.*“⁸⁸ K příležitosti velkých církevních svátků, jako Velikonoce nebo Vánoce,

86 Ze vzpomínek respondentky Anděly S. ze Strážnice, ročník 1932.

87 Ze vzpomínek respondentky Anděly S. ze Strážnice, ročník 1932.

88 Ze vzpomínek respondentky Anny B. z Radějova, ročník 1926.

obvykle děti dostávaly předměty denní potřeby, které jim vydržely po celý následující rok. Ovšem výhodou těchto věcí, například obuvi nebo oděvních součástí, bylo, že nebyly zděděny po starších sourozencích, ale zcela nové. Helena H. z Radějova vzpomínala na vánoční svátky prožívané ve svém dětství s rodiči a sestrami.

„A ryba sa kúpila kyselá. A oplatky, ano ty pupáky. A nedělal sa salát, až potom sa filé usmažilo, a vím, že maminka dycky kúpily tú kyselú. A šak ba, pomáhaly sme dřeva donést... Na stole býval postavený stromek. Kolekci kúpili maminka jednu, to bylo aj také vážené, tak sa to, a tak jabko a neco takové. A tak dostaly sme šátek nebo pančochy, moc né, ale neco jo. To kupovali maminka, šátek nebo tak si kúpili. Tatinek nekupovali, neměli peněz, za co by to.“⁸⁹

Helena ve vzpomínce upozorňuje na hojnost jídla, na kterém si dávala její matka záležet, ovšem možnosti podarování všech členů rodiny byly značně omezené. Je také zajímavé, že dárky kupovala v rodině žena, muž tedy plnil víceméně pasívní roli a hospodyně si tak dárek pro sebe vybírala a kupovala sama. Nedostatek finančních možností Helena vyjádřila větou „neměli peněz, za co by to (koupili).“ Ve vyprávění pamětnice Heleny H. se objevuje podobná motivace jako ve vzpomínkách Anděly S., obě ženy velmi citlivě reflektují jen sebemenší zlepšení rodinných životních poměrů, aby pak na výjimečné okamžiky vzpomínaly po celý život.

Rodina byla zásadní životní jistotou, podle vzpomínek respondentek jednak ve směru financí, ale taktéž ukotvením sociálního statusu, který rodina měla po generace. Rodina taktéž vždy zajišťovala pro své členy vzájemnou výpomoc a podporu svých členů, přestože hranice tradiční rodiny nejsou ve vzpomínkách respondentek jasně vymezeny. Do nukleární rodiny spadali často i prarodiče sdílející stejnou domácnost, do širší rodiny pak kmotři, sourozenci rodičů nebo dokonce bratrance a sestřenice rodičů, do přímého kontaktu pak s rodinou vstupovali i sousedé, kteří mohli současně být i v rodinném poměru. Téma rodiny je značně široké a prostupuje volně ve vzpomínkách do oddílů témat jako je dětství, zaměstnání a dalších oblastí života, pro respondentky je rodina ústřední institucí v jejich životě a chápání světa kolem. Instituce rodiny je taktéž ústředním prostředím, v němž jsou předávány tradiční hodnoty mezi generacemi, což bude komparováno v následujícím oddíle o předávání tradice ve veřejné sféře v daných lokalitách.

---

⁸⁹ Ze vzpomínek respondentky Heleny H. z Radějova, ročník 1924.

Veřejná sféra v lokální společnosti

Následující kapitoly jsou věnovány veřejné sféře žitého světa žen, která byla zachycena prostřednictvím narativních zdrojů. Tato oblast je poměrně materiálově bohatá a získávání dat z této sféry není příliš obtížnou záležitostí. Jako příklad zpracování materiálů týkajících se veřejné sféry života v lokalitě poslouží témata vzdělávání a pozdějšího zaměstnání respondentek.

Vzdělávání dívek v lokalitách jihovýchodní Moravy, na příkladu lokality Strážnice a vesnice Radějova

Vzhledem k tomu, že se podařilo získat větší množství informací o školní docházce, byla vytvořena kapitola doplňující vzpomínky respondentek na období dětství a dospívání. Vyprávění nebylo cílené, k tématu se respondentky dostávaly většinou oklikou přes jiná témata, nejčastěji však školu zmiňovaly v souvislosti s dětstvím jako neodmyslitelné součásti. Je překvapivé, kolik podrobných informací si respondentky při tématu vybavují. Jedná se většinou o informace obecného charakteru, které jsou spojeny s příhodou prožitou přímo respondentkami nebo jejich spolužáky, popř. příbuznými. Postupně tak lze poznat stav tehdejšího školství, charakter výuky, uznání vzdělání v obecnějším kontextu nebo dokonce vzpomínky zachycují i konkrétní postavy, které ve školství v lokalitě působily.

Výrazné mezery jsou ve vzpomínkách na předškolní péči, na kterou si většina respondentek nevzpomíná, nebo informace splývají se vzpomínkami na rodinné prostředí. Respondentka Helena H. z Radějova je rodačka této obce a na svá předškolní léta, která prožívala ve třicátých letech dvacátého století, si dosti přesně vzpomíná a podala o tomto období zajímavé informace. Poměrně překvapivé zjištění je, že matka respondentky se dětem nevěnovala celodenně a nebyla tedy v domácnosti. Pracovala každodenně v hospodářství na poli a své dvě malé dcerky odkládala k manželovým rodičům. Z vyprávění je zřejmé, že si obě děvčata vybuodovala vztah k prarodičům, a naopak prarodiče k nim, jak vyplývá z navazujícího sdělení, kdy respondentka vzpomíná na období, kdy dědeček (v úryvku nazývaný jako „stařeček“) dívky velmi rád v domě viděl. Helena upozornila na větu „Děvčata Josefovy přišly!“, kterou starý muž hlásil, když vešly do domu.

„A nás jako maminka vodívali k stařečkovi, tenkrát nebyla školka, ale my sme byly malé, tož maminka nás ráno vzali a zanesli ke stařečkovi Slavíkovi. Oni měli obchod a stařeček už byli taký nemocný, tož ten byli doma a stařenka vařili a tetka Aneša v obchodě, nás tam zanesli ráno a šli do pola a večer

nás vyzvedli. Potom, až sme byly školáčky, tož né, ale dyž sme byly takové, tož tak jako, potom už sme tam chodily nakupovat, to eště stařeček byli, dycky „děvčata Josefovy⁹⁰ došly!“ Tož stařeček křičali, děvčata, podte sem! Tož za něma sme šly, to byly enom dveřa do toho obchodu. Co ste vařili? Sa ptali první. Maminka říkal, neříkajte co sme...“⁹¹ (smích)

Ucelené sdělení v tomto směru poskytla tatáž respondentka také k docházce na základní školu v Radějově. Vzhledem k ročníku respondentky (1924) stačila dokončit základní vzdělání bez přerušení. U mladších respondentek se pravidelně setkáváme se zmínkou o přerušení školní docházky z důvodu válečných událostí. Důvod byl jednak obecné přerušení výuky⁹², ale také individuální ztížené podmínky v rodině, jako tomu bylo u Anděly S. ze Strážnice: „*Já sem tři roky do škoie nechodila, ve dvačtyřicátém tatinka popravili, a učitel řekl, nechte si ju doma, dyž ju potřebujete na prácu, tož byli ti dva malí, eště štěstí, že tatinek prodal na Mikuláša koně, že si na jaro bude brat druhé, no a už to nedošlo, k temu. A tak my sme zostali enom se dvě ma kravama.*“⁹³ Anděla své sdělení rozvedla a zmínila se o dodatečném vzdělávání, kterým poté musela svou absenci ve škole dohánět. „*Já sem potom, chodily sme do škoie k sestřičkám, tehdy to bylo vzdělání určité, toš sem byla ve Šternberku u sestřiček. A dyž sem to dysik řekla, že sem byla v klášteře, tož sa válali smíchy, že ty a v klášteře?*“⁹⁴

Helena H. vypráví své vzpomínky na radějovskou školu, kterou navštěvovala jako děvče do roku 1939, zachycuje podrobně atmosféru třídy, sociální události ve vesnici i další detaily. Mezi spolužáky v tehdejší době byly značné sociální rozdíly, přesto se všechny děti scházely v malotřídce. Běžným jevem bylo, že některé rodiny nebo jednotliví členové odcházeli za výdělkem do zahraničí, přičemž s sebou brali i děti, což znamenalo, že někteří spolužáci zmizeli, ale informovali třídu z ciziny. Dopisy, které spolužáci poslali, byly raritou a celá třída o sdělení měla nadšený zájem, včetně vyučujících, jak potvrzuje následující sdělení.

„A tá Anča, co najmladší byla, ona tady měla spolužačky a ona z té Ameriky psala tam k jednej do škoie a ona to četla ve vyučování a učitel Gajda jí to zebrali, byli zvědaví, co to né, Amerika. A on to přečetl a ona psala: Mamička

⁹⁰ Josef byl otec Heleny a současně nejmladším synem zmiňovaného „stařečka.“ Dědeček Heleny měl velmi dobré ekonomické postavení na vesnici v tehdejší době díky obchodu, který v lokalitě provozoval. Na období školního věku Helena vzpomíná v souvislosti se stavem dědečka, který již nebyl v té době mobilní a pobýval v místnosti za obchodem, proto dobře viděl, kdo do obchodu přichází.

⁹¹ Ze vzpomínek respondentky Heleny H. z Radějova, ročník 1924.

⁹² Tuto událost ve vzpomínkách výslovně uvedla Marie V. ze Strážnice, ročník 1929 a Anděla S. ze Strážnice (narozena v osadě Mlýnky, školní docházka v Radějově), ročník 1932.

⁹³ Ze vzpomínek pamětnice Anděly S. ze Strážnice, ročník 1932.

⁹⁴ Ze vzpomínek pamětnice Anděly S. ze Strážnice, ročník 1932.

*už sú tak tlustá, že už sa nemožú dat medzi dveľa ani. A učitel Gajda se ptali a kady lazá? Oknem?*⁹⁵ (smích)

Kromě odjezdů do Ameriky je častým tématem vztahujícím se ke školní docházce také tíživá finanční situace rodin, která byla ve školním prostředí ještě více zřetelná, než kdy jindy. Chudoba se projevovala zejména absencí školních pomůcek u žáků, např. tašek na nošení knížek, jak vzpomněla respondentka Marie M.⁹⁶ ze Strážnice, která uvedla, že knihy nosily se sestrami v zástěře šatů. Dalším podobným příkladem ekonomického nedostatku je následující popis.

*„On byl taký veliký kluk, ten Tonda, a on byl napřed u tej mamy a ten Antoš sa potom, tata sa oženili a vzali ho dom, protože potrebovali, aby poklízal... a on věčně bozky do té škole. Nohy ještě od kravinců, jak házal hnůj. Gajda dycky: „Tondo, běž si umýt nohy do potoka. Tak Tonda položil, a žádný šátek nebo tašku, jenom pod pažů ty knížky. Jenom pod pažů a truhličky a to. Ale on byl chytrý, ten Tonda. No on byl, on nebyl blbý, ten Tonda, a oni sa potom, a on měl toho bráchu. To byly decka jednej mamy, ale různého tatu měly.“*⁹⁷

Přímý odkaz na výrobu školních pomůcek, zejména školních tašek, v domácnosti uvádí Helena H. v následující vzpomínce: *„Ušité také tašky, to taková taška sa ušila. To byl taký kruh, na to sa to navléklo a to sme měli už také tašky potom do školy. A někdo ti říkam, ten Tonda, jenom pod pažů, že to člověk říkal, že to stařenka ušili, že míšek na syra byl takový. To z teho udělali tu tašku do škole. Ani tej hadry nebylo.“*⁹⁸

95 Ze vzpomínek respondentky Heleny H. z Radějova, ročník 1924.

96 Respondentka Marie M. se narodila v obci Petrov u Strážnice v roce 1941, kde také navštěvovala základní školu.

97 Ze vzpomínek respondentky Heleny H. z Radějova, ročník 1924.

98 Ze vzpomínek respondentky Heleny H. z Radějova, ročník 1924.

Fotografie zachycuje radějovskou malotřídku kolem roku 1932, vlevo sedící ředitel školy Josef Březský, nad ním učitel Gajda, z druhé strany jeho žena Kateřina Gajdová, pod ní sedící učitelka ručních prací Polešáková ze Strážnice, ve čtvrté řadě druhá zleva je zachycena respondentka Helena H.; rodinný archiv.

Do radějovské malotřídky docházely také děti z osady Mlýnky, která je na moravsko-slovenské přírodní hranici. Vzhledem k velké vzdálenosti, kterou děti musely každodenně překonávat, se není čemu divit, že děti mívaly pravidelné zpoždění, jak tvrdí při vzpomínání respondentka Helena H.: „*Táto Mařa byla starší, tož oni měli vždycky zpoždění Mlýnkaře, to víš, než došli přes hory.*“⁹⁹ Důvodem pravidelného opoždění nebyla nedbalost, ale kromě dlouhé cesty děti zdržely povinnosti, které doma měly, než dům ráno opustily. Za cenné považují, že se podařilo získat přímou výpověď respondentky, která právě do radějovské školy docházela z osady. „*Si nedovedete představit, co musely udělat, než šly do škole, naséct trávu, dyž měly koně nakrmit, pomoct futro udělat, poklidit, ešte dyž sa nestihlo třísky na podpal, dřevo nachystat, nekdy aj oheň udělat, nekdy aj hnúť od krav od koní povynášat, poklidit králikú, vypustit husy...*“¹⁰⁰ Kromě obvyklého zdržení pak mohla nastat kuriózní situace, kdy se děti staly obětí tradičního vtípku starších mužů, kteří děti pravidelně zkouší tvrzením, že škola spadla.

99 Ze vzpomínek respondentky Heleny H. z Radějova, ročník 1924.

100 Ze vzpomínek pamětnice Anděly S. ze Strážnice, ročník 1932.

„Nekde sa zahrály na vrchoch, sem ti říkala, šly děcka do škole a ty dycky došly pozdě. Sem ti říkala, ten šly děcka do škole a strýc orali, tam bylo pole, orali a včil ty děcka šly a děcka kam idete? Že do škole. Ja bóže, dyť tá škola spadla! Děcka letěly dom a tetina a co ste sa vrátili? No ten strýc nám povídali, že škola spadla. Ja tá potvora jakási, enom jak ho potkám!! Dyť to on vám enom tak! Nastrašil, už leťte do škole, šak aj tak dojdete pozdě.“¹⁰¹

Helena H. dopodrobna popsala radějovskou školu a způsob, jakým byla škola vedena po čas jejích školních let. Respondentka je pro toto téma výjimečně vhodná, protože se školou byla spjatá jednak docházkou, ale také sousedstvím domu rodičů se školní budovou. Škola ve třicátých letech měla pouze tři sloučené třídy, jak respondentka poznamenala: *„Sme byli tři odděleňá, tři třídy, nekeří šli do měšťanky.“* Velmi vlídně vzpomíná na ředitele školy Březského, který bydlel se svou rodinou ve vedlejší domě, který byl předělaný z bývalé jednotřídky na učitelství byt. Březský byl blízký přítel Helenina otce, který sloužil na Italské frontě v první světové válce a s učitelem, který byl v mládí na ruské frontě, si tak krátili chvíle vzájemným vyprávěním válečných zážitků. Při opětovném vyprávění Helena vždy zdůrazňuje, že ani jeden z mužů nechodil do kostela, aniž by na náboženskou stránku života zanevřeli. Válečné vzpomínky a svěcení zbraní, kterými měl zabíjet nepřítel, v mužích zanechalo pocit odstupů od oficiálních náboženských ceremoniálů. „Pan řídící Březský,“ jak jej Helena nazývá, se občas zapojoval i do sousedské výpomoci, což je zahrnuto v následujícím odstavci.

„To jezdili jednu za rok pan řídící s tatínkem na seno, to jeli enom oni dvě, nikoho nepotřebovali. Oni si sedli a vykládali, to bylo na lúky hodinu tam a hodinu zpátky a to si vykládali. Oni to neodtahovali, ani ke šlajsi se nemohli dostat, ale jeli. Ti říkám, oni si dokázali u plotu vykládat v nedělu a jak paní řídící šla, tak už měl doporučené, co má udělat. Pan řídící a tatínek, oni nechodili do kostela, tak jako sa přezehnali, ale... to byli staří frontovní vojáci, přešli světem, pan řídící byli na ruské frontě, oni dovedli, vykládali, tá zima... a tatínek byli na italské frontě. To víš, za teho Rusku když zašli, to neš došli, už bylo po frontě, o nekerých už mysleli, že se nevrátá a vrátili sa.“¹⁰²

Na ostatní členy učitelského sboru si Helena H. vzpomíná taktéž poměrně podrobně, ale již spíše v oficiálních spojeních s předměty, které vyučovali a bez charakteristik osobností daných učitelů. *„Pan řídící Březský dělali řiditele a učitelé Gajdovi to byli manželé, mladí manželé, bezdětní tenkrát sem došli. Ona byla Katařina Machálková a on Gajda,*

101 Ze vzpomínek respondentky Heleny H. z Radějova, ročník 1924.

102 Ze vzpomínek respondentky Heleny H. z Radějova, ročník 1924.

Jan Gajda. *A ještě aj paní učitelka Sochorová, tak jí už tenkrát bylo dost. Pan farář chodili do náboženství, Dědáček... a tá učitelka do ručních prací.*¹⁰³ Při tématu náboženství a výuky tohoto předmětu Helena H. nezapomněla dodat, že v době její školní docházky prakticky všechny děti tento předmět navštěvovaly. *„Včilkaj tolik tych děcek, že nechodijá do toho náboženství, já nevím. Ale tenkrát my sme všeci došli, pan farář došli a všeci byli v náboženství. Měli jsme hodinu za týden náboženství. A včil já nevím, jestli sehnali vůbec tych děcek do toho náboženství.*“¹⁰⁴ Další důležitou informací je rozdělení pracovních dnů podle školní docházky a od toho se odvíjející týdenní režim dětí: *„Ve středu bývalo volno a chodila sa v sobotu dopoledňa. To bylo také na nic, ve středu sme mívali volno. Celý deň, to sme doma vařily, lebo něco dělaly.*“¹⁰⁵ Podobný charakter má i sdělení o uspořádání dětí ve třídě, které Helena spojila s historkou o převrácení lavice.

„Druhé lavice byly, tam seděly štyry. Tady byly kalamáře štyry a to už nemělo opěradlo, taková tá lavica, to tak jenom... a oni vždycky strčili tak a převrátili sa přes to sedadlo, tak jak děvčiska už, víš. A oni ti potom do toho sedly, ale tři alebo štyry a oni tak strčily nohy a tak se zvrátily a tu lavicu převrátily. Ale co tam byly ty inkousty v takových kalamároch a tých, čakly na nich a oni byli polété tym ingustem, po zemi ingust. Tož ich pani učitelka poslala dom. Co když byly polété od ingustu?“¹⁰⁶

Přestože podle výše uvedené výpovědi by se mohlo zdát, že morálka ve třídě byla volnější, podle jiných vzpomínek téže respondentky měly děti i ve škole řadu povinností, které nebylo možné obejít. Topení ve třídě a nošení dřeva bylo záležitostí výhradně žáků. *„Sa topilo dřevem v té škole. Sa nadělalo dřeva, děcka to nanosily. Školnice došly, až my jsme odešli.*“¹⁰⁷ Podobně i prospěch byl hodnocen i na nižších stupních přísně: *„Ba ano, nechali propadnúť, neboj sa, neohlédali sa.*“¹⁰⁸ Při prohlížení rodinného alba mě Helena H. upozornila na zajímavou fotografii, kde je zachycena se svými spolužačkami při divadelním představení, které dívky secvičily ve škole. Z tohoto lze usoudit, že tamní učitelský sbor měl výrazný vliv na dění ve vesnici a celkově osvětový přístup ve výuce.

103 Ze vzpomínek respondentky Heleny H. z Radějova, ročník 1924.

104 Ze vzpomínek respondentky Heleny H. z Radějova, ročník 1924.

105 Ze vzpomínek respondentky Heleny H. z Radějova, ročník 1924.

106 Ze vzpomínek respondentky Heleny H. z Radějova, ročník 1924.

107 Ze vzpomínek respondentky Heleny H. z Radějova, ročník 1924.

108 Ze vzpomínek respondentky Heleny H. z Radějova, ročník 1924.

Divadelní představení „Tři bílé růže“ secvičené školní třídou v Radějově v roce 1935; foto rodinný archiv.

Helena H. z Radějova vystupovala v kostýmu lesní žínky (čtvrtá zleva, dívky s bílými ovály nad hlavou). K fotografii poskytla následující komentář: „*To sme hrály divadlo, Tři bílé růže. No ba, v hospodě, Tři bílé růže to byly. To byla holka ten princ, to je tá Mařa, oni jí ty vlasy zhrnuli a narazili, oni by děvčiska nešly, kdyby ten princ byl kluk. To bylo z krepového papíru ty šaty. Neměly v tom divadle v hospodě zvonek, ale byl na kole, tak sa moselo přejet přes to jeviště aj s tym kolem.*“¹⁰⁹

Další výraznou osobností z řad učitelského sboru byla učitelka Polešáková ze Strážnice, která vyučovala ruční práce. Úkolem učitelky ručních prací nebylo pouze seznámit dívky se základy vaření, šití, háčkování a pletení, ale také děvčata poučila o „ženských věcech,“ jako například menstruování, ženské hygieně a také základní etiketě. Helena H. z Radějova na tento předmět vzpomíná se zaujetím a klade na něj stejný důraz jako na ostatní předměty, pravděpodobně znalosti nabyté v tomto vyučování pro ni byly později v životě užitečné, podobně jako u dalších respondentek, které se k tématu vyjádřily.

„Čtení, psaní, sloh, kreslení a ruční práce nás měli ze Strážnice ta paní učitelka. Oni bývali tady. Jak se jmenovali? Polešáková. A to vždycky došli, to jsme aj vařily a ruční práce, no takové jsme měly. Háčkovat nás naučili a pléct, plétly jsme. Já jsem upletla svetr, kúpili

109 Ze vzpomínek respondentky Heleny H. z Radějova, ročník 1924.

*maminka vlnu, tak aj Anděla si uplétla svetr.*¹¹⁰ Helena H. při vyprávění příběhu dodala, že měla koupenou silnější vlnu než její sestra, které pak ani upletená část nepřibývala tak rychle jako Heleně, což pro sestru nebylo výhodné a musela tak plést častěji. *„Aj sme sa učily plést, donesly vlnu, aj kerá měla peníze, tenkrát mě aj Anděly koupili maminka vlnu a my sme si uplétly svetry. Ale Anděla měla takú tenkú vlnu a jí to nepřibývalo, mně to tak přibývalo, sem měla tlustější.*“¹¹¹ Helena se dodnes při vyprávění z výhody těší. Ruční práce byly pro respondentky důležitou dovedností hlavně z důvodu, že byly schopné následně vést vlastní domácnost a byly připravené na provdání. Ruční výrobky žen byly častým obchodním artiklem, což rodině skýtalo další vedlejší příjem. Na Strážnicku bylo obvyklé zejména vyšívání, „šlingrování“ (bílá výšivka kolem prostřihů), malování ornamentů a kraslic ad. O vlastní zkušenosti v tomto směru a řešení zdravotní situace vypráví Růžena Ž. ze Strážnice, která vyrůstala ve vedlejší obci Vnorovy.

*„Ke kroju sem si vyšívala, jak su v kroji, tak je taková kordulka patáková, to sem si vyšívala... Dyž sem vyšívala, tož sem chodívala semkaj do kláštera, tady bývaly sestřičky, to mně platili naši, abych si vyšila sama... Na zadek, to sú šedesát rokú vyšívané, esli sem to nevyhodila, já ti to donesu potom ukázat, nemám to kam dat, v zímě sa nesmělo zahálet, v zímě sa zdobívaly vajce ve Znorovách, já sem byla chudokrevná, abych to neňuchala, a tak nesměla sem ty vajca malovat, mamička vajca malovali, ale zas mňa dali na toto vyšívání...“*¹¹²

Zásadní dovedností ženy bylo vaření, základy kterého si dívky přinášely z domova. Ve škole se tedy učily již konkrétní pokrmy, důležité bylo, že děvčata měla možnost se přiučit moderní metody přípravy pokrmů a do domácnosti se tak šířil pokrok. Ve škole proto byla zřízena cvičná kuchyně. Helena H. o vybavenosti školy mluví slovy: *„To byla kuchyň, byl tam vodovod, nádobí, nádobí bylo... byl tam aj šicí stroj, pěkný šicí stroj.*“¹¹³ Je zjevné, že škola v Radějově byla na tehdejší vesnické poměry na velmi vysoké úrovni. O přípravu na vaření se dívky rozdělovaly podle instrukcí učitelky: *„Tá to řekla, co se bude potřebovat, tá pani Polešáková.*“¹¹⁴ Pamětnice zdůrazňuje, že pro většinu rodin by poskytnutí většího množství potravin nebo hotovosti znamenalo značnou zátěž, proto veškeré suroviny pocházely z domácích zdrojů, ale v minimálním množství. Jednalo se

110 Ze vzpomínek respondentky Heleny H. z Radějova, ročník 1924.

111 Ze vzpomínek respondentky Heleny H. z Radějova, ročník 1924.

112 Ze vzpomínek respondentky Růženy Ž. ze Strážnice, ročník 1931.

113 Ze vzpomínek respondentky Heleny H. z Radějova, ročník 1924.

114 Ze vzpomínek respondentky Heleny H. z Radějova, ročník 1924.

např. o dvě vajíčka, hrnek mouky atp., potraviny děvčata nikdy nekupovaly. Při průzkumu v terénu se podařilo sehnat jedinečnou fotografii, která zachycuje spolužačky pamětnice Heleny H. jako by při hodině vaření. Oblečení i prostředí jsou autentická, ovšem vzhledem k vytiženosti fotografky musely dívky pózovat mimo hodinu.

Žákyně radějovské školy ve cvičné kuchyni, kolem roku 1935, autor fotografka Horná, Strážnice; rodinný archiv Heleny H.

Dalším úkolem učitelky ručních prací bylo poučení o základech etikety a chování ženy mimo domov, jak se tohoto zhostila, záleželo také na osobnosti učitelky. Učitelka Polešáková dojíždějící ze Strážnice měla četné zkušenosti s lidmi z okolních vesnic a své zážitky dávala děvčatům jako příklad vhodného nebo nevhodného chování, jak je vidět na úryvku ze sdělení Heleny H.: „*Ona nám říkala, nikdy děvčata, ona viděla, jak chodily petrovjanky do Strážnice, oni sa rozčápily a vyčuraly sa. Říká, děvčata to nikdy né, ona ten příklad dala, že skovat a stojáčky, že to aj očurá tú sukňu nebo tak... oni to viděly ze škole, oni sa vyčuraly před Strážnicú.*“¹¹⁵

Možnosti sekundárního vzdělávání se odvíjely zejména od finanční situace rodiny, následně pak od prospěchu děvčete na obecné škole. Následné vzdělávání dětí bylo ve dvacátých a třicátých letech na Strážnicku sporadické, což dokládají jednak výpovědi pamětnic, ale také zpráva školského inspektora Šoupala:

¹¹⁵ Ze vzpomínek respondentky Heleny H. z Radějova, ročník 1924.

„Studentů je zde nepatrný počet. Jsou to středoškolsí studenti, kteří chodí každodenně pěšky do Strážnice, do gymnázia. Bohužel vystudovali dosud asi 3. Většina z nich opouští ústav ve 4. nebo 5. třídě. Je to zvláštní netečnost zdejšího lidu vůči vzdělání, ač cesta (3/4 hod. pěšky) je příjemná a je též spojení vlakem. Snad je příčinou nedostudování ta okolnost, že studenti nemohou se věnovati pouze studiu, nýbrž po příchodu ze školy (asi o 2 hod. odpol.) jsou nuceni pomáhati rodičům doma i v poli. Jen nepatrné procento dětí chodí studovat do blízké Strážnice. Většinou studují děti z vrstev méně zámožných, děti dělníků. Jindy bylo ještě hůře a ti, kteří studovat šli, sotva kdy dostudovali. Na gymnázium ve Strážnici studuje 1, na měšťanské asi 6.“¹¹⁶

Děvčatům nebylo následné vzdělávání výhradně zakázáno, ale vzdělávání pro dívky bylo považováno za nepotřebnou záležitost k úspěšné budoucnosti. Mezi respondentkami se vyskytly ženy, které navštěvovaly první a druhou třídu tzv. měšťanky, ale jedná se o výjimky. Na bilanci odchozích do měšťanky v roce 1938 vzpomíná Helena H. z Radějova: *„Myslím, nás bylo aj patnáct, a co mám tú fotku, to už nekeří šli do měšťanky. To tady Franta, ten měl měšťanku a byl aj najstarší z tych děcek, tož šel aj do měšťanky. A ten Vaňa šel do gymnázky, ale oni prodali to pole. Tak to nebylo jako tak zadarmo.“¹¹⁷* V rodinách pak bylo zvažováno, zda vzdělání je návratná investice a rodině nebo jednotlivci se vyplatí. Podle sdělení respondentek ale panovala spíše obecná nevole ke vzdělávání ze strany rodičů, zajímavé je následující tvrzení: *„Ale aj tatínek měli měšťanku, ale potom chtěli, aby šla aj Anděla, ale tatínek řekli, že jim to bylo na hovno a jí to bude taky... To enom oni, tatínek, a jedna ta holka chodili do té měšťanky. Enom oni dva.“¹¹⁸* Pamětnice Helena H. svou zkušenost srovnává se svým manželem Josefem H., který sice navazující školu navštěvoval, ale stejně tak jako pro rodinu Heleny bylo studium finančně náročné.

„Tá měšťanka sa platila. Tenkrát stareček dojel z Ameriky a on vycházel měšťanku třetí. A kdyby šel do čtvrtěj měšťanky, tak z něho byl úředník. Ale oni neměli na to... oni dojeli z Ameriky, peněz nebylo, ani nedovézli, myslím, lebo jak to bylo, Bůh ví, a on musel zaplatit to vysvědčení vycházející to, jak se tomu říká, no to propouštěcí vysvědčení. To bylo tenkrát stovku a oni to nedali. Oni na to neměli. Pozděj on to potřeboval a on si pro to (vysvědčení) šel. Ale oni mu už dali jenom duplikát a musel dat tu stovku ale.“¹¹⁹

116 SOKA Hodonín, Název fondu – Vlastivědný materiál hodonínského okresu, Svazek 24, Petrov.

117 Ze vzpomínek respondentky Heleny H. z Radějova, ročník 1924.

118 Ze vzpomínek respondentky Heleny H. z Radějova, ročník 1924. Úryvek se vztahuje ke starší sestře Heleny, které bylo školou doporučeno pokračovat ve studiu, ale její otec se k tomuto doporučení stavěl záporně.

119 Repondentka Helena H. (ročník 1924) vzpomíná na vyprávění svého zemřelého manžela (ročník 1921), oba rodáci z Radějova.

Finanční náročnost studia doháněla mnohé rodiny do problémových situací, kdy nezbývaly prostředky ani na ošacení dětí. V takovém případě pak rodině darovali oděv příbuzní nebo přátelé rodičů, ovšem vždy bez ohledu na to, co konkrétně rodina potřebovala, spíše byly darovány oděvy, které v rodině dárce již byly zbytečné. Darované šatstvo pak bylo nošeno aniž by, aby odpovídalo velikosti nebo genderu dítěte. Helena H. z Radějova použila příběh školní docházky svého manžela do měšťanské školy ve Strážnici jako příklad možné chudoby v rodině, sama vyrůstala v lépe situované rodině.

„On chodil do Strážnice. A stařenka vyptali od tej Andryškovéj...ty čižmy. Víš, ty navrapené, a tož neměl, ale on v nich šel jednom pěšky a on v nich do té škole nechtěl jít, rozumíš, že by sa mu smíli, víš, v tych čižmách. Jich tam vyzul u Strážnice a skoval pod mostek a šel do škole bosky. A včilkej, dyž byl ve škole, začal padat snih a on boty pod mostkem. Říkal, že tak letěl k temu mostku a skočil do nich a že ho draly, víš, ty čižmy, on si tam aj nacpal i papír. To byly staré nějaké čižmiska, už draly na všechny strany.“¹²⁰

Sekundární vzdělávání bylo obecně u dívek i chlapců zátěží pro rodinný rozpočet tím více, že se ve věku nad čtrnáct let očekávalo ze strany rodičů, že se děti osamostatní a stanou se výdělečně činnými nebo si alespoň na učení či školu vydělají. U dívek se ale příliš mnoho takových příležitostí nevyskytovalo, buďto se nabízela práce nebo vzdělání, popřípadě služba, což ale oficiální vzdělání nebylo. Helena H. z Radějova podobný příklad vzpomenula u svého manžela, u svých ženských vrstevnic si ale na obdobnou možnost financování studií nevzpomíná, děvčata se tedy musela plně spoléhat na rodiče.

„A potom jako chtěl jít si udělat něco a stařeček řekli né, půjdeš slúžit, já jsem také slúžil. A oni šli tenkrát do toho, ve Strážnici, do toho, jak se to menovalo, ta hospodářská škola. Tak on šel do tej hospodářskej škole, ale on říkal slúžil. Osmdesát nebo sendesátpět korum měl na měsíc, tož kolik to tenkrát bylo peněz nebo jak to byl. Ale on ty hadry dostal po tem panu řidícimu a on byl hrbatý, takový to, ale byl pan řidící, řiditel tamtoho hospodářského, ale tomu bylo moc, tomu tam, oni měli par koní a k tomu byly vinohrady a tam někde to pole až, tam oni sadili turkyň a ešte vždycky říkal, že tam chodily ty šcudle, tu turkyň odřhat. To bylo moc tych turkyň a říkal od rána...a on to věšal tam na tu školu, víš, tu turkyň a potom zas už to lupal. Tož, kerá paní chtěla kúpit,

120 Repondentka Helena H. (ročník 1924) vzpomíná na vyprávění svého zemřelého manžela (ročník 1921), oba rodáci z Radějova.

*tož pani řekla, nachystáš mně turkyně, tož on to...na podzim chodili ti sedláci kluci tam do tej školy, to byla tá hospodářská škola.*¹²¹

Z následující vzpomínky na školní docházku do hospodářské školy Helena H. z Radějova zdůrazňuje fakt, že rodiče manžela očekávali výdělek a peníze, které vydělal nad rámec školního, pak zabavili pro potřeby rodiny. V podobném případě u děvčete by rodina měla jedinou možnost, a to vyslat děvče do zaměstnání bez vzdělání.

*„Zatopit a nachystat tu třídu a až to podělal, že si mohl sednout jako do tej třídy a poslúchat. Tam bylo práce, on říkal: Já som to všecko musel poklidit, a ten kabát lebo ty gatě dycky dostal po panu řidícím. A říkal, sedmdesátpět korun, a pro ty si stařenka hned došli, jak padlo, hned si pro ně došli. A tak v nedělu, že šel dom kolikrát, že šel dom, alebo v hospodě sa stavil, ale peněz neměl nikdy.*¹²²

Většina respondentek prošla obecnou školou bez navazujícího vzdělávání, což věkově odpovídá životnímu cyklu. Ve věku, kdy děvče mělo čtrnáct nebo patnáct let, bylo připraveno pracovat pro rodinu jako plnohodnotný dospělý člen, to znamená, že rodiče se takovéto pracovní síly jen neradi vzdávali. Pro děvče byla práce, ať již doma nebo v zaměstnání, příležitostí, jak si vydělat základní kapitál na věno nebo vypomoct rodičům při vedení hospodářství. Vzdělávání bylo tedy záležitostí jednak finanční stability rodiny, ale také otázkou priorit, přičemž ve většině případů rodiče nepovažovali za důležité, aby žena na vesnici měla vyšší vzdělání, než bylo nutné. Samozřejmě je zde nutné brát v potaz i individuální rozhodnutí a motivace, aby nedošlo k přílišné generalizaci problému. Téma vzdělávání není přímo u respondentek dotazováno, proto se část vyjádření vyskytuje také v kapitole o dětství a dospívání. Respondentky školní léta prezentují jako běžnou součást dětství, takže informace obou témat volně splývají. Výrazně odlišné výpovědi, které byly od tématu dětství odděleny, se vyskytly u respondentek Heleny H. z Radějova, která měla ke školnímu prostředí blízko, protože vedle školy v mládí bydlela, a u respondentky Anděly S. ze Strážnice, která školní léta prožila v neobvykle tvrdých životních podmínkách. Je zřejmé, že obě respondentky měly silný motiv si tato léta zapamatovat, což pro tuto oblast zkoumání současně přináší celou řadu zajímavých detailních informací. Celkově lze konstatovat, že téma školní docházky u respondentek není stěžejní a podstatné, ve svém sdělení o dětství se více zaměřují na volné chvíle a rodinu,

121 Repondentka Helena H. (ročník 1924) vzpomíná na vyprávění svého zemřelého manžela Josefa H. (ročník 1921), oba rodáci z Radějova.

122 Repondentka Helena H. (ročník 1924) vzpomíná na vyprávění svého zemřelého manžela Josefa H. (ročník 1921), oba rodáci z Radějova.

což odpovídá všeobecnému názoru na vzdělání na vesnici a maloměstě v době třicátých a čtyřicátých let dvacátého století.

Práce a povolání

Potom sem ostala na poli pracovat, taky sem tak dopadla, všechno ňa bolí, nohy a zmrznutá, v zemědělství sem vyrůstla a v zemědělství sem ostala až do důchodu. Takový osud.

Marie O., Petrov

„Žena je pro muže především objektem požitku; hospodářsky a společensky nesamostatná očekává zaopatření v manželství, je tedy závislá od muže a stává se součástí jeho vlastnictví.“¹²³ Hlásal ve svém spisku „Žena a socialismus“ na začátku dvacátého století August Bebel. Přestože dobově a politicky poplatná Bebelova hláška vypovídá o tehdejší postavení žen ve společnosti, nemá zcela jistě pravdu, co se zaměstnání žen týká v prostředí moravské vesnice a maloměsta, v našem případě zkoumaných vesnic Radějov a Petrov a maloměsta Strážnice. Respondentky pocházejí z řad rolnických rodin, kde v domácnosti setrvali muži i ženy jako rodinný celek, kde sice bylo rozdělení ženských i mužských rolí, ovšem nelze mluvit o ženské závislosti na muži. Jak je zřejmé, vzájemná závislost obou pohlaví byla individuální a záleželo spíše na schopnostech jednotlivců a příležitosti přivýdělku. Respondentky, které jsou narozené v rozmezí dvacátých až třicátých let, se do pracovního procesu zpravidla dostávaly ještě před kolektivizací půdy, proto záleželo na způsobu obživy celé rodiny, kam dívka směřovala. Pokud rodiče vlastnili velké množství pozemků a rozsáhlé hospodářství, pak bylo potřeba, aby děvče zůstalo po absolvování základního popř. navazujícího studia v hospodářství, jako například Anna O. z Petrova: „*Pracovala jsem doma a pak až v JZD.*“¹²⁴ Nejčastěji uváděným údobím, kdy ženy uvádí, že pracovaly v hospodářství svých rodičů nebo svém spolu s manželem, je obvykle krátce po provdání. Sled prací, které v životě vykonávala, popsala Marie O. z Petrova. Mariin příběh je velmi podobný životnímu příběhu ostatních respondentek, včetně potíží, které prožívaly.

„Rodiče hospodářili, hospodářili sme až do téj doby, co nás sebrali do družstva. Já sem eště dělala, dyž sem sa vdala, rok, nebylo družstvo, tak sem eště byla jako žena v domácnosti. Pak sa mně narodil kluk, toš sem do práce nešla, a pak už bylo družstvo mezitým, nevím v padesátém osmém nebo devátém

123 August Bebel: Žena a socialismus. Přeložil Josef Skalák. Vydal Tiskový výbor Československé sociálně demokratické strany dělnické, Praha 1909, s. 205.

124 Z vyprávění Anny O. z Petrova, ročník 1932.

*ty družstva začly, tak už potom sem ostala na poli pracovat, taky sem tak dopadla, všecko ňa bolí, nohy a zmrznutá, v zemědělství sem vyrůstla a v zemědělství sem ostala až do důchodu. Takový osud.*¹²⁵

Podobně svou pracovní dráhu popisuje i respondentka Alžběta Š. z Petrova, která pochází taktéž z rolnické rodiny, majetkově na podobné úrovni jako Marie O. taktéž z obce Petrov. Rozdíl mezi oběma respondentkami je v době jejich narození, Alžběta je o desetiletí starší, ovšem obě ženy se shodují v postupu, kdy nejprve pracovaly jako výpomoc v hospodářství svých rodičů, následovalo provdání a mateřství, následné obdělávání vlastního majetku v hospodářství (v případě Marie toto období bylo zkráceno nutností podstoupení polností pro JZD).

*„Narodila sem sa v Petrově. Až sem sa vdala, a měli sme zase zemědělství, dělali sme, co měl manžel pole, a mně rodiče dali pole, tož sme to obhospodarovali. Až do důchodu sem pracovala, v JZD sme byli obá dvě. Manžel umřel a já tady kokrhám.*¹²⁶

Téměř shodných odpovědí se při výzkumu nasbírala celá řada, vyplývá to z faktu, že respondentky pochází z rolnických rodin. Návaznost na zemědělskou práci není stanoveným pravidlem, některé z respondentek dočasně pracovaly i v továrnách nebo se účastnily výpomoci při lesním hospodářství. Podstatná je ale návaznost na původní hospodářství, kdy rodinný majetek byl sice spravován zemědělskými družstvy, avšak členové rodiny v těchto družstvech pracovali, byť v některých případech s přestávkami. Je zajímavé, jak respondentky svůj návrat k rodinné půdě v družstvu popisovaly: *„No, já sem byla jako v domácnosti, napřed, a potom v JZD v družstvě, pár roků sem byla ve vinohradech a potom v kuchyni. A potom sem byla v částečném invalidním důchodě a dělala sem kvítka v přidružené výrobě v Radějově sem dělala.*¹²⁷ Podobnou zkušenost zmínila i Marie M., která pochází z Petrova a po provdání se přestěhovala do rodiny svého manžela do Strážnice. *„Eště za svobodna aj v Šohaji sem byla, potom sem sa vdala a byla sem v hospodářství a potom, jak sme byli v družstvě, sem byla ve vinohradech, tam sa člověk naučil práci. Maminka také při hospodářství, no ináč moseli v tem byt.*¹²⁸ Mariin odstup od zemědělského hospodaření v době jejího mládí byl pravděpodobně způsoben ekonomickými podmínkami její mateřské rodiny. Podle Marie rodiče vedli menší hospodářství, které by neuživilo všechny potomky, proto byli nuceni včetně dívek najít

125 Z vyprávění Marie O. z Petrova, ročník 1936.

126 Z vyprávění Alžběty Š. z Petrova, ročník 1926.

127 Z vyprávění Marie B. ze Strážnice, ročník 1932.

128 Z vyprávění Marie M. ze Strážnice, ročník 1930, narozena v Petrově.

si zaměstnání jinde. Po provdání se situace zlepšila a Marie se mohla podílet na chodu zemědělského hospodářství manželovy rodiny.

Všechny dotazované respondentky zažily v padesátých letech obtížné období, kdy se rodiny musely smířovat s odevzdáním téměř veškerého majetku do rukou jednotných zemědělských družstev, která byla na vesnicích zakládána. Odpor k tomuto postupu vychází zejména ze zklamání, kdy byl deklarován dobrovolný přístup, který nakonec měl přesně opačný charakter. „Na zákon navázalo nařízení ministra zemědělství ze dne 17. března 1949, č. 75 Sb., kterým se prováděl zákon o jednotných družstvech. Schváleny byly také vzorové stanovy JZD a jejich jednací řád. Přestože všechny tyto dokumenty ve svých ustanoveních kladly důraz na dobrovolnost jednání rolníků a byly koncipovány s důrazem na vnitrodružstevní demokracii, jejich praktické uvádění v život v dalších letech nemělo s dobrovolností, svobodou a demokracií nic společného.“¹²⁹

Překvapivě nevzpomínají na toto období čistě negativně. Jako negativní samozřejmě považují zabírání rodinné půdy a majetku, jako např. hospodářská zvířata a technické vybavení, ale samotné fungování a práce v družstvech je posuzována buďto neutrálně, nebo kladně. Při výzkumu jsem se nesetkala s výslovným odporem ke společné práci a postupům, v některých případech byl oceňován zejména technologický růst a prakticky nový objev volného času. Práce ve směnném provozu celkově změnila životy žen na vesnici, jednak se práce z domova přesunula na jiné místo, dále pak práce měla svůj určený čas a byla oddělena od volného času, který dříve při práci v domácím prostředí nebyl přesně stanoven. Možnost rozdělení pracovního času na směny a celkovou úlevu od nekončící práce v hospodářství mnoho respondentek vyzdvihuje, ovšem v mnoha případech dávají najevo, že tyto změny byly na úkor jejich vlastnictví. Zdůraznění pocitu křivdy a obětování rodinného majetku závisí přirozeně na majetkovém objemu, který rodina byla nucena odevzdat. Střední rolníci tak zábor půdy nehodnotili jako destruktivní ale spíše naopak jako možnost profitu ze situace, jak uvádí K. Jech v publikaci *Kolektivizace a vyhánění sedláků z půdy: „Hlad po půdě nejnižších zemědělských vrstev tím ani zdaleka nebyl uspokojen, přičemž velké lány ze záboru pod různými záminkami unikly nebo byly v polovině třicátých let ponechány původním vlastníkům k dalšímu užívání do roku 1955, případně do roku 1965.“*¹³⁰ Kromě záboru půdy naráželo podnikání velkých selských statků na ekonomické potíže již v předválečné době a v poválečné době až do konce padesátých let pak omezování ze strany velkých zemědělských seskupení grado-

129 Pernes, J.: Politické a sociální předpoklady kolektivizace zemědělství v Československu. In: *Kolektivizace venkova v Československu 1948–1960 a středoevropské souvislosti*, s. 86.

130 Jech, K.: *Kolektivizace a vyhánění sedláků z půdy*. Praha 2008, s. 33.

valo.¹³¹ Krizi ve svých vzpomínkách připomněla respondentka Ludmila B. ze Strážnice při vyprávění o svém manželovi.

„Manžel byl vyučený zedník, on vyrůstal u rodičů, staral se o hospodářství. Potom se vyučil, pracoval v Praze. Joža se narodil v padesátém, ale on až v jedenapadesátém se vrátil. A dyž se vrátil, byl u nás na hospodářství, jezdil s tatinkem s koňma, aj byl s Franckem Mrenkem stahovat dřevo, aby bylo na futro pro koně, měli vydělané sedmnáct tisíc, a akorát byla měna, tak dostali pár korun. A pak v šestapadesátém nastúpil do lesů. Tací chlapi už sa nero-dijú, šecker mu pasovalo do ruky.“¹³²

Ludmila B. se svým otcem, momentka zachycující rodinu při práci v hospodářství. Počátek čtyřicátých let dvacátého století, rodinný archiv Ludmily B. ze Strážnice.

131 „O poznání lepší postavení mělo na vesnici střední rolníci, jejichž hospodaření spočívalo výlučně na činnosti členů rodiny a jen zčásti na sousedské výpomoci při sklizňových pracích. Jejich zájem o volný prodej přebytků narážel v předválečné době na omezení ze strany velkých zemědělských seskupení a v podmínkách pozdějšího řízeného hospodářství na systém povinných dodávek a na množství příkazů a zákazů.“ Jech, K.: Kolektivizace a vyhánění sedláků z půdy. Praha 2008, s. 38.

132 Ze vzpomínek respondentky Ludmily B. ze Strážnice, ročník 1926.

O chudobě a velkých sociálních rozdílech v padesátých letech vypověděla respondentka Anna H., která změnou sociálních podmínek dokládá společenské poměry, zejména změnu stylu odívání žen ze selské majetné vrstvy. Zajímavá je zejména datace událostí, respondentka odkazuje na rok svého provdání, čímž události zasadila do kontextu svých vzpomínek.

„Za nejaký rok co sem sa vdala, v tem šedesátém roku, nekeré moje spolužačky se přeměštily. My sme sa brali v devětapadesátém. Co já vím, třeba to bylo temu komunistama, lidé přestali doma hospodařit, měli hotové peníze, mohli si pokúpit, začali zabavovat majetky, možná, že to bylo tým. To dřív ty ženské byly v hospodářství na polách a potom už mohly do téj továrny si jít přivydělat, ty poslední roky, co byly sedláčky, tak oni už neměly ani na zaplacení teho ušití, teho kroju, už si nemohly dovolit kupovat ten kraj. Oni na tem byli horší jak já, ty sedlácké děvčata, oni si nevydělávaly, já sem si mohla kúpit, co sem chtěla. Oni byli potom chudáci, jim brali ty pola, oni na tem byli velice zle. Co vím jedni, jak se menovali, oni dyž dělali polévku, kúpili si klobáse, aby sa jim omastila polévka, bár měli hospodářství veliké. To začali potom zabírat ty majetky, oni sa potom už také přepanštili.“¹³³

Důležitá odpověď se podařila získat i od respondentky Marie S. z Petrova, která pocházela z významné selské rodiny, takže náhled na situaci je ze strany nejvíce postižených obyvatel, kteří byli donuceni vzdát se veškerého soukromého hospodaření. Výpověď vedená druhou stranou se shoduje ve faktech uvedených Annou H., čímž ověřují vzájemnou relevantnost. V následujícím úryvku uvedeném Marií S. je zajímavý odkaz na současné znehodnocení zemědělské půdy.

„K temu šedesátému roku sa přeměštily, potom začalo to družstvo zemědělské, tehdy sa měnil celý svět a tak to dopadlo, že družstva zkrachovaly, lidé aj pole prodávajú. Já sem chodila do kravína, na jedno místo sem chodila dvacet rokú. Dyž sem nastúpila, měla dvaatřicet rokú. Bylo to těžká práca, ale do teho kravína nás přesvědčili, že sme tam dali dobytek a šecker, že si budeme dělat kolem svého.“¹³⁴

Odpověď Marie S. zdůrazňuje změnu, která pro ženy a jejich rodiny znamenala prakticky změnu životního stylu. Do zemědělských družstev pak odcházeli všichni členové rodiny, jak Marie S. podotkla, hlavním motivem byl majetek, který se náhle ocitl v cizích

133 Ze vzpomínek respondentky Anny H. z Radějova, ročník 1936 (narozená v Petrově).

134 Z vyprávění respondentky Marie S. z Petrova, ročník 1927.

rukou, a práce v JZD byla jedinou možností, jak s rodinným dědictvím udržet kontakt. Anna B. z Radějova mluvila o svém zaměstnání podobně jako o rodinné záležitosti: „*Pracovala sem enom v družstvě, manžel také v družstvě, obá dvá sme byli v družstvě, on jezdil autem.*“¹³⁵ Anna L. z Petrova mluvila o společné práci v zemědělském družstvě, kam po sňatku se svým manželem vstoupili. Vstup do družstva byl pro Annu a jejího manžela zásadním zlomem, oba pocházeli ze zámožných rodin a sňatkem se spojily jedny z největších majetků ve vesnici, které v zápětí musely být odevzdány do družstevního hospodářství.

*„Potom sme hospodářili, jedenáct roků, a v pětapadesátém sme vstúpili do družstva, já sem chodila do polní čety a náš dělal takého agronoma, nebo co to bylo. Pola sme měli moc a už sem ho prodala. Potom nás slúčili se Strážnicú, tož sme chodívali do vinogradů, do sadů. Bár jak. Aj my sme měli, aj oni měli. On byl sám, jediný on toho měl moc.“*¹³⁶

Pracovnice radějovského Jednotného zemědělského družstva na přelomu padesátých a šedesátých let; rodinný archiv.

135 Z vyprávění respondentky Anny B. z Radějova, ročník 1926.

136 Z vyprávění Anny L. z Petrova, ročník 1927.

Další možností jak pracovat pro jednotné zemědělské družstvo v lokalitě a současně si odvádět svou práci doma byl sběr mléka z jiných domácností ještě v počátcích združstevňování. Tato volba byla sice výjimečná, proto je pozoruhodné, že se podařilo pořídit rozhovory právě s respondentkou, která sběrnou ve své domácnosti vedla. Anděla S. ze Strážnice popsala svou pracovní dráhu, zajímavá je právě změna povolání v pozdějším čase, protože je téměř pravidlem, že ženy v zemědělství setrvaly. Za povšimnutí v rozhovoru stojí i zmínka o výměnné platbě prací za zboží, které bylo před združstevněním získáno ze selských rodin.

„Dyž sem byla doma, tož sem měla sběrnou mléka, doma sem měla, nosili mně soukromníci hospodáři eště mléko. Já sem chodívala za formánku obdělávat sedlákom. Když něco poorali nebo dovezli, tož každý chtěl prácu, nechtěl peníze. Já sem byla nejstarší, tož sem mosela tahnút za šeckých. A potom, až děcka byly školáci, tož sem dělala v domově důchodců.“¹³⁷

Následující respondentka Marie A. popisovala svou pracovní činnost v přesném sledu, jak následovala za sebou, přičemž hodnotí, jak těžká práce byla, nebo co obnášela. Jedná se o poměrně typickou pracovní dráhu, kdy ženy po mateřské pracovní pauze nastoupily do zemědělského družstva, kde s průběžnými změnami činností vydržely pracovat až po odchod do starobního důchodu. Je důležité si povšimnout aspektu odkazování na spolupracovnice respondentek, které jsou nezřídka v rozhovorech uváděny, jako např. výrok „tetka Čápová.“ Označení „tetka“ místo paní pro starší ženu, odkazuje k identitě žen, které pocházely z rolnického prostředí; označení „paní“ pro ně mělo konotace městského prostředí, povýšení a odcizení.

„Napřed sem byla doma, v hospodářství trochu a děcka vychovávala, ano a tož to, napřed sem byla u kuřat s Poluškú a potom sem zasěj byla v zelenině, tož sme zasěj tabák montovaly na tyto, listy na sušení, aj sme sbírávaly, to byla hnusná práca, to lepkavé, potom sháňali dojičky a žádnú nemohli sehnat a potom s tetkú Čápovou... my sme teprv šly učit se dojit, napřed rukama a potom pomáli zřizovali to, to šlo do kónvi, potom už to šlo do trubek...“¹³⁸

Vzájemná znalost spolupracovnic a mnohdy i respondentek platí jak v jedné lokalitě, tak také navzájem mezi Strážnicí a přilehlými obcemi. Výmluvný je příklad z výpovědi respondentky Ludmily M. z Radějova, která si sice kvůli svému zdravotnímu stavu již nevzpomínala na příjmení, ale křestními jmény si byla jistá i u přespolních spolupracov-

137 Ze vzpomínek respondentky Anděly S. ze Strážnice, ročník 1932.

138 Ze vzpomínek respondentky Marie A. ze Strážnice, ročník 1924.

nic. „*Pracovala sem v JZD, ve vinohradech a na poli. Se Strážničankama. Maryša, ale včil nevím to méno, ale eště to první méno... Ano, Strážničanky hodně nosily kroj.*“¹³⁹ Přátelství a sousedství ve společném hospodaření, které bylo vynucené státem, sehrálo důležitou roli při utváření společné identity žen. Jedním ze znaků sebe chápání a vyjádření se jako skupiny byl lidový oděv, který symbolizoval rolnický původ žen pracujících v zemědělských družstvech a továrnách. Ludmila B. ze Strážnice při rozhovoru ukazovala součástky lidového oděvu, které měly totožné, stejného střihu i materiálu, se svou spolupracovnicí, aby tak vyjádřily své přátelství. Ludmila se o životním přátelství rozpovídala:

*„S tetinú Sochorovú sme se kamarádily. Tak sme spolem byly kamarádky celý život, aj sme spolem dělaly v sadoch, ani sme sa nikdy nepohádaly, nepozlobily, nikdy, nikdy. Naposled sme se fotily na pětasedmdesátiny. To sem v sadoch spolem, tož takové sme byly kamarádky. A co umřela, nemám také kamarádky.“*¹⁴⁰

Vzájemná výpomoc a podpora žen, které chodily v lidovém oděvu, panovala i v některých továrnách, které byly blízko lokalit. Jev ovšem převažuje zejména v pracovním prostředí zemědělských družstev, kam byly rolnické rodiny směřovány. V továrně se soudržnost projevovala finančními sbírkami, které byly skládány vždy po výplatě, a suma byla darována jedné z žen, která si za tyto peníze nechala ušít součást lidového oděvu. Po určité době pak došlo na každou ženu z kolektivu. Ženy si finančními sbírkami vyjadřovaly vzájemnou solidaritu a potvrzovaly společnou identitu ke kořenům, ze kterých byly náhle režimem vytrženy. Informace o továrním prostředí poskytla respondentka Růžena B. z Petrova, která pracovala v rohatecké čokoládce.

*„Začala sem chodit do Rohatca do práce, takých chudobných, každý měsíc sme si daly z výplaty sto korun a jedna z nás si mosela kúpit šaty, dyž městské městské lebo krojové. Tehdy dyž já sem chodila, chodila enom jedna Rohatčanka v sukňách. Ostatní chodily po městsky šhecko. Tam je taky pěkný kroj v tem Rohatci.“*¹⁴¹

Ať už bylo pracovní prostředí tovární nebo v lokalitách převažující prostředí zemědělských družstev, identita a rolnický původ byly stále udržovány, stejně tak jako iden-

139 Ze vzpomínek respondentky Ludmily M. z Radějova, ročník 1925.

140 Ze vzpomínek respondentky Ludmily B. ze Strážnice, ročník 1926.

141 Ze vzpomínek respondentky Růženy B. z Petrova, ročník 1926.

tifikace ke konkrétní obci, viz. vyprávění výše.¹⁴² Právě pracovní kolektivy a společný původ byl jedním z příznivých prostředí, kde bylo možné udržovat některé ze zavedených tradic. Tento fakt je ve své podstatě paradoxní, protože ženy byly donuceny změnit původní styl života a přestat práci vykonávat v domácím prostředí, čímž byly do nového kontextu vtrženy i hodnoty, které vyznávaly. V následující části jsou rozebírány příběhy žen, které pracovaly v sektoru mimo zemědělství.

Práce v prostředí mimo zemědělskou půdu – továrny a úřady

Většina respondentek pracovala v průběhu svého produktivního období v zemědělství, přesto je zásadní neopomenout respondentky, které pracovaly mimo tento sektor. Jedná se o menší část než jednu čtvrtinu z celkového počtu respondentek, jejich příběhy personifikují proces odklonu od tradičního způsobu obživy v lokalitě. Prvním takovým příběhem je vyprávění Marie V. ze Strážnice, která pochází z rolnicko-řemeslnické rodiny a je nositelkou lidového oděvu. Marie pracovala dlouhá léta jako členka Červeného kříže ve Strážnici, svoji pracovní dráhu začala podobně jako její vrstevnice v době, kdy přišla z mateřské dovolené.

„To už já sem byla, čtyřicetdevět, vdaná, v padesátém sem končila a potom sem měla v jedenapadesátém cerku, František je mladší, a jak to skončilo, tak oni mňa chtěli, ať idu od Červeného kříža do Zlína, ale my sme měli za dva roky cerku, tak to už sem potom nebyla nikde zaměstnaná. Napřed sem opatrovala děvčicu, potom sem opatrovala chlapca. Potom sme začali stavijat, obsluhovala sem vinohrad a to a to, oni mňa potom volali na obec, že dyž máme padesát áru, že možu byt pojištěná. A tak sem si to platila několik rokú a potom dyž sem měla jít do důchodu, tak sem nastúpila v Komunále, a toš já sem tam nastúpila, rok sem byla u pana Matyáša ve skladu, vydávala sem zboží, ale za rok mňa potom přeřadili do kožešnictví a tam sem byla šest, sedm rokú. Z tama sem šla do důchodu, v roku osmdesát čtyry, to sem měla pětapadesát rokú.“¹⁴³

Je poměrně zajímavé, že přes odklon od tradičního způsobu obživy mnohé ženy setrvaly u nošení lidového oděvu, přestože mnohdy oděv musel být značně nepraktický. Tento fakt ukazuje na přesvědčení a estetický vkus, který byl v lokalitách silně zakořeněný. Respondentka Růžena B. z Petrova pracovala v továrně na čokoládu v Rohatci a později ve výrobě nábytku, tedy v prostředí mimo tradiční hospodaření, přesto celý

142 Růžena B. výslovně poukazuje na tradici lidového oděvu v Rohatci a příslušnost spolupracovnic k obci.

143 Ze vzpomínek respondentky Marie V. ze Strážnice, ročník 1929.

život lidový oděv nosila a také v obci Petrov podporovala příležitostné oblékání lidového oděvu u mládeže. Práci v továrnách popisuje jako holou nutnost obstarání financí pro svou rodinu a jedinou možnost jak vzdorovat nepřízni osudu a politických událostí.

„Byli sme s manželom päť rokov a on bol v Nemecku na prácach a on bol tady na dovolenej, doma a už sa blížilo koniec války a on už tam nechtěl jít, no ale potom tam jel a oni ho tam zavřeli a oni ho tam velice bili, on tehda došel z tama takový, už tehdy jakdy táhál za sebú levú nohu, no já sem sa s ním napřed enom kamarádila, to sme byli napřed enom kamarádi, potom už sme byli, dyž sme byli, dyž se vrátil z toho Nemecka, to už sme spolu byli... Tož sme sa potom spolu vzali a on onemocněl, on z toho měl, jak ho třískali po té hlavě měl roztroušenou sklerózu, pak ležal na posteli třicet roků, čtyři děcka, já sem utékla do práce, protože ináč by nebylo na chleba, v čokoládce sem si vydělala pětsetkorun, já sem myslela, že su v nebi. Tam sem byla měsíc a pak sem přešla do UP, ale byl to těžký život, děcka ho mosely opatrovat, já do práce, přišla sem z práce, nevěděla sem co první, esli vařit, lebo jeho, lebo děcka, pole sme měli, drůbeže plný dvůr sem měla, to bylo hrozné! Já nevím, jak sem to dělala, já nevím opravdu. Jak sem to šeko tak zvládla!“¹⁴⁴

Důležitým rysem Růženina vyprávění je poukazování na vlastní skromné hospodářství, které pomáhalo rodině vylepšit si vlastní rozpočet alespoň domácími produkty. Tato strategie je podobně jako lidový oděv odkazem na dědictví tradičního hospodaření a osvědčené způsoby, jak uživit rodinu vlastními silami i v mezních situacích. Je zjevné, že Růžena B. svůj příjem hodnotí jako velmi slušný, avšak jako samoživitelka rodiny si musela ještě přivydělávat, protože částka byla stále nedostačující. Podobně bilancuje také respondentka Helena H. z Radějova, která začínala svou pracovní dráhu ve Zlíně u Tomáše Bati. Výdělek v cizím než rodném městě byl sice vyšší, ale příjem hodnotila jako nízký vzhledem k výdajům, které pokryly život ve velkoměstě.

„Čoveče, já sem byla v tem Zlíně, my sme neviděli, dyž sem zaplatila bývaní, tož nic moc. Potom sem šla ke Grošom a tady sme ináč vydělávali. A byly sme doma, eště sme podělaly. A tenkrát aj chlapi čučali doma nebo chodili do hor dělat ty laťky. A dyž sa jim nechtělo, nešli, to nebylo zas tak, že by moseli.“¹⁴⁵

Právě domácí zázemí a možnost neplacení nájmu byla pro respondentky při volbě zaměstnání podstatná. Jak respondentka Helena H. podotýká, byla zjevně důležitá také

144 Ze vzpomínek respondentky Růženy B. z Petrova, ročník 1926.

145 Ze vzpomínek respondentky Heleny H. z Radějova, ročník 1924.

drobná hospodářská činnost a schopnost si přivydělat, což si žádalo znalost místního prostředí. Helena H. ve svém výkladu o svých pracovních počátcích vypráví o firmě AL-GRO – Alois Groš, malé továrně na výrobu oplatků, která zaměstnávala radějovské obyvatele od druhé poloviny třicátých let až do let padesátých, kdy byla pobočka zestátněna a brzy na to v obci i zrušena. Respondentka si práci v pekárně značně pochvalovala, jednak kvůli zaměstnání v místě, zejména však ráda vzpomíná na pracovní kolektiv.

„Potom, jak sem došel ten Groš, toš potom tam on to začal péct ty oplatky, toš tenkrát tam jak od tych Kašparů, co byla dole tá Stáza, celé rodiny tam k němu chodily. Toš potom bylo, víš, dobře, tych peněz aj, práca byla a potom oni ty. A potom, to sem si spomněla, ten K., tohoto Franty K. otec, on tam dělal ve skladě, on navážal múku, měl klíče a my sme pékly s tú Ančú tam u teho skladu.“¹⁴⁶

Zaměstnanci měli možnost odkoupit odřezky, které se oddělily od hotového výrobku. Tento nepotřebný zlom pak mohl posloužit jako levná cukrovinka v domácnostech s tíživým rozpočtem. Je potřeba přihlédnout k tomu, že následující příběh se odehrál na začátku čtyřicátých let, tedy ve válečných letech. Podle respondentky Heleny H. mnohdy zaměstnanci svízelnou finanční situaci řešili svérázně. Aby současně ušetřili peníze a rodině přilepšili, podobné zboží mohlo posloužit také jako dárek pro sourozence vážné známosti, kam dívka dojížděla. Způsob, jak se ke zlomu dostat zadarmo, by se dal nazvat jako krajně vynalézavý, ovšem musíme mít stále na paměti kontext a motivace k těmto činům.

„A to zasej chtěla jet k temu galánovi, víš, my sme pékly tam až na zadu. To bylo a tam už byl plot a tam byla tá zahrada a ona si udělal taký balíček, tam sa řezaly také oplatky jak tatranky, a říká, Helo, přehodím to tam a to sa dalo přeléz, kdyby někdo přišel, tak řekneš, žes mně tam hodila bot a já sem šla pro ten bot. Tak dobře... Zatoč mně, peč aj na dvěch kolách. Tak ona tam vlézla, ale zasej to mosela přehodit k tym Lipom, víš, k tym Lipom, tam byla turkyň a ona to hodila do tej turkyně, no, a po práci pro to šla a tetina tam okopávali, v tem akorát u teho balíčka. A ona s tym Jožkú, s tym synem chvílku chodila a říká, já tetičko, já sem si sem hodila taký balíček, a ona, já si říkám, co je to tu za balíček! Toš to vzala, toš co by tym děckám do tych Zarazic, to bylo, vzala. Děcka čekaly, že teta donese... a toš ona tam byly aj také odřezky, tak udělala nejaký balíček.“¹⁴⁷

146 Ze vzpomínek respondentky Heleny H. z Radějova, ročník 1924.

147 Ze vzpomínek respondentky Heleny H. z Radějova, ročník 1924.

Pracovnice ve výrobě cukrovinek ALGRO, počátek čtyřicátých let dvacátého století, Radějov, rodinný archiv.

Je zřejmé, že i malá továrna na drobné cukrovinky byla obyvatelům nápomocná a zajistila řadu pracovních míst. Ve válečné době pro ženy nebylo pracovní místo samozřejmostí a mladé ženy tak pracovaly v hospodářství rodičů. Z výše uvedené výpovědi vyplývá snaha žen zajistit pro rodinu vyšší příjem, byť v drobné hotovosti nebo v podobě naturálií. Jednou z běžných strategií byla výdělečná činnost vykonávaná mimo zaměstnání nebo vlastní hospodářství. Způsob, jakým mohla žena pro svou domácnost přivydělat peníze ve volném čase, závisel zejména na možnostech lokality. V Petrově, Vnorovech a Strážnici některé respondentky volily strategii výděleku v domácnosti, zejména pak pečení zákusků na svatby. Ve Strážnici i přilehlých obcích se sice celá řada žen věnovala vyšívání a tzv. „šlingrování“,¹⁴⁸ ale tuto činnost nelze označit za cíleně ziskovou, protože část vyprodukovaných výrobků byla přímo pro potřeby domácnosti, tzn., byly bez zisku. Pečení zákusků na zakázku naopak pro potřeby rodiny sloužilo jen výjimečně, ženy se činnosti věnovaly cíleně za účelem získání dalších prostředků pro rodinu. Jak vyplývá z výpovědi Bože S. ze Strážnice, snaha o přilepšení rodině nebyla jednoduchá a nesla s sebou velké oběti.

„Já sem udělala takých tři sta svateb určitě. Určitě a ty naše nepočítám, ty v rodině. Já sem dělávala, peníze sme potřebovali. Děda, ten měl hodinový plat a já sem v Šohaji, tak já sem pékla. Někdo mně nechal trochu múky, někdo mně nechal kakao, do třech hodin do rána sem pékla, pak sem pouklízala, aby ráno stávali do čistého, ale ten smrad z tych ořechů to bylo a z toho šeckého. No a ráno sem šla o půl šesté do práce. To sem tak dělávala normálně, pékávala sem.“¹⁴⁹

Boža S. v současné době již na zakázku zákusky nepřipravuje, ale peče a vaří pro svou početnou rodinu, své děti a vnuky. Při otázce, jaké cukroví připravovala, jmenuje přesně všechny druhy, které byly oblíbené. Je zajímavé, jak se znalosti a záliba v pečení předávaly v rodině, kde podle Bože měly vliv na její inklinování k této práci zejména sestra a tetička. Pravděpodobně zastupovaly v tomto směru ženský element, který by za normální situace představovala její matka, ta ovšem zemřela ve věku, kdy Boža byla ještě malé dítě.

„Na svajby sem pékávala trubičky, kremšmíty, rohlíčky ořechové, rolády, ananasové řezy, černé řezy, pohádka, šeko možné. Kde sem sa to naučila? Já nevím. Moja sestra moc pékávala, ona uměla, ona byla šikovná. A tetička, ona učili, jak bývala Rada žen kdysi, zastara, tehdy sa aj prádelna dělala, ona byla předsedkyňa, ona pékávala hodně a učila aj ty ženské péct a vařit. A to

148 Vyšívka na způsob toleda, vyšívají se zejména rukávy mužských krojových košil nebo ženské rukávce. Vyšívka ve finální podobě připomíná florální motivy.

149 Ze vzpomínek respondentky Bože S. ze Strážnice, ročník 1939.

*já sem aj, to se mosí obhlédnúť to se mosí vidět. To bylo kde se ženské scházaly na dědině za komunistů.*¹⁵⁰

Podobné vzpomínky uvedla i respondentka Růžena B. z Petrova, která se podobně jako Boža S. zabývala pečením zákusků na svatby, kromě toho dělala na svatbách také kuchařku. Motivem bylo podobně jako u Bože finanční zajištění rodiny, jak bylo uvedeno výše, Růžena B. byla téměř samoživitelkou, protože manžel byl těžce nemocný. Je pozoruhodné, že se ani jedna z žen, která zákusky na svatby pekla, nikdy nezminila o znechucení záliby, naopak obě se shodly, že je záliba stále baví.

*„Velice mě bavilo pečení zákusků, tak začala péct doma, to mě postavilo na nohy, já sem začala chodit po svatbách, tam sem byla na každěj deset dní... A udělala sem ich sto sedmaosmdesát.*¹⁵¹

Dalším typem přivýdělku byly sezónní práce v lesním hospodářství, což je nejčastěji uváděno respondentkami v podhorské obci Radějov. Výpomoc zastávali ženy i muži, záleželo pak na typu a namáhavosti pracovní činnosti. Ženy zejména chodily sázet a ožínat mladé stromky, muži zastávali těžší úkony, například práci s koňmi. Respondentka Helena H. odkazuje na mužský přivýdělek k hospodářství a vysvětluje důležitost takového finančního přínosu pro rodinu.

*„Toš chlapi potom už bylo, sa celú zimu flágali nebo pak chodili do lesa také. Ale jedni co také, to tá Anča M/B řekla, ty co jezdili do hor, vydělali tú korunu, ona řekla, tá tetička oná, tam ten strýc Jožka, on tú korunu s tyma koňama vydělal, furt tá korunu byla. Ten strýček, tata jeho, on sem dojeli, to jenom jednu za týdeň jelo to auto do Rađova, to vzešli tú výplatu sem na lesní správu, tam bylo také okénko, otevřeli a to už lidé čekali, co dělali v tych horách a ten strýček už letěli, také kroky na ty peníze, to byly dobré peníze. Oni to brali, Jožka vydělával, tam Helena, si ju nastrójili, tam peníze byly, to sa pokúpilo, to víš, to sú moje, a tá maminka říkali, šla sem se sestru do Strážnice nakupovat a já v kapesníčku svázaných pár peněz, no neměli peněženky nač, v rožku co utržili za vajíčka nebo za mléko, toš šli kúpit! No ale sestra, tá otevřeli kešeňu, tá měla peněz, peněženku už tenkrát, tá byla plná peněz, enom nakupovaly.*¹⁵²

150 Ze vzpomínek respondentky Bože S. ze Strážnice, ročník 1939.

151 Ze vzpomínek respondentky Růženy B. z Petrova, ročník 1926.

152 Ze vzpomínek respondentky Heleny H. z Radějova, ročník 1924.

Privýdělek v lesním hospodářství byl zjevně v rodině tradiční a respondentka Helena K. vzpomíná na svou zkušenost s touto prací. Z ukázky je patrné, že vydělané peníze jí posloužily jako kapesné, za které si mohla nakoupit šatstvo nebo věci, které jí udělaly radost, což je výjimečné, většina žen vydělané peníze dávala do rodinného rozpočtu. „A to sa dřív chođivalo aj spěšej, to potom chođivaly aj sadit stromky do lesa, za to si potom kupovaly na zástěry a na sukně, to si potom z toho kupovaly.“¹⁵³ V jiné situaci se nacházela respondentka Ludmila M., která práci v lese popsala za doplňkovou a přilepšující, ale jedi- ně možnou až po splnění všech úkonů, které si vyžádalo domácí hospodářství. O využití vydělaných peněz se Ludmila M. nijak nezminila: „My sme mosely enom v zímě, chođila sem do hor, mamička říkala, já to za tebe nebudu dělat, o krávy sem sa starala, do Mandá- ta sme chođily, na list na podestýlku do lesa...“¹⁵⁴

Lesní dělníci 14. dubna 1936 u Pustých, sázení stromků, Radějov; rodinný archiv.

153 Ze vzpomínek respondentky Heleny K. z Radějova, ročník 1928.

154 Ze vzpomínek respondentky Ludmily M. z Radějova, ročník 1925.

Lesní dělníci, 19.dubna1947 v Radějově, sázení stromků; rodinný archiv.

Respondentky, jejichž výpovědi obsahují informace o pracovních činnostech, jsou narozeny v rozmezí dvaceti let, od počátku let dvacátých až po respondentky narozené v průběhu druhé světové války. Nejvíce žen, které byly dotazovány, je však narozeno ve dvacátých letech dvacátého století. Tato věková kohorta vykazuje podobné životní zkušenosti a také vzpomínky a postoje k daným událostem. Vzhledem k tomu, že ženy z daných lokalit většinou pocházely z rolnických rodin, zažily proto združstevňování půdy a musely se vyrovnávat se ztrátou rodinného majetku. Současně tak docházelo ke změně životního stylu a rytmu každodennosti a změně statusu některých rodin ve společnosti venkova a maloměsta. Majitelé půdy byli donuceni majetek odevzdat do držení družstev, čímž se stíraly majetkové rozdíly, které byly dříve viditelné. S touto změnou je pak spojen odchod žen do placeného zaměstnání, práce, kterou dříve vykonávaly v domácím hospodářství zadarmo, byla od domácího prostředí pevně oddělena a stala se prací námezdní. Tímto způsobem se pak smazaly rozdíly mezi prací, která byla zemědělsky zaměřena, a prací v továrnách nebo brigádními výpomocemi. Právě tato generace žen je demograficky zajímavá, protože ve svých biografických výpovědích zachycují přechod žen z domácí neplacené práce do placeného zaměstnání. Výchova této kohorty dívek byla

tradiční a směřovala ženu primárně ke spravování domácností, podobně jako to dělaly jejich matky, ovšem politické podmínky tento tradiční způsob života již neumožňovaly. Životní strategie nejenom žen pocházejících z rolnického prostředí se musela vyrovnávat s nelehkou situací, kdy musely jednak chodit do zaměstnání, ale také současně naplňovat roli správkyně domácnosti a většinou i domácího malého hospodářství. Role ženy v biografickém vyprávění je na pomezí, respondentky se vyrovnávají s podmínkami, do kterých nebyly vychovány a současně musejí zvládnout požadavky nové sociální situace. Ovšem právě sejetí s lokalitou a tradiční výchova této kohorty podporovaly rodiny v ustavičném drobném hospodaření, obdělávání menších polí, chovu užitkových zvířat i v době nastalé po druhé světové válce, což nakonec bylo pro mnohé původem rolnické rodiny strategií obstojného vyžití.